

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA‘LIMI VAZIRLIGI
SAMARQAND VILOYATI XALQ TA‘LIMI XODIMLARINI QAYTA
TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISH HUDUDIIY MARKAZI**

**“PEDAGOGIKA, PSIXOLOGIYA VA TA‘LIM
TEXNOLOGIYALARI” KAFEDRASI**

**TARBIYAVIIY SOAT DARSLARIDA O‘QUVCHILARNI ESTITIK
MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH
(Uslubiy ko‘rsatma)**

Samarqand – 2020

X.Xudoyberdiyeva. Tarbiyaviy soat darslarida o'quvchilarni estetik madaniyatini shakllantirish. Uslubiy ko'rsatma. Samarqand – 2020.

Tuzuvchi:

X.Xudoyberdiyeva – Samarqand VXTXQTMO hududiy markazi Pedagogika, psixologiya va ta'lim texnologiyalari kafedrası o'qituvchisi.

Taqrizchilar:

G.Fayzullayeva Samarqand VXTXQTMO hududiy markazi Pedagogika, psixologiya va ta'lim texnologiyalari kafedrası dotsenti

A.Abdumannotov JTBMIMTOTMO hududiy markazi Pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti

Ushbu uslubiy ko'rsatma "Pedagogika, psixologiya va ta'lim texnologiyalari" kafedrasining 2020- yil 19-sentabrdagi -sonli yig'ilish qarori bilan tasdiqlangan

Mazkur uslubiy ko'rsatma markaz direktori huzuridagi yig'ilishning 2020-yil -oktabrdagi -sonli yig'ilish qarori bilan tasdiqlangan

SO'ZBOSHI

Mamlakatimizda ma'naviy sohada amalga oshirilayotgan islohotlar negizida inson hayotining ajralmas qismini tashkil etadigan estetik bilimlarni egallash har birimizning jamiyat oldidagi dolzarb vazifamizdir. Har bir fanda bo'layotgan o'zgarishlar, yangilik va kashfiyotlar yaratilishining asosida farovon hayotni barpo etish turadi. Shu bilan birga, estetik tarbiyada yuz berayotgan jarayonlar inson ma'naviy olamining boyishiga, yangicha tafakkurlashga, voqelikka bo'lgan munosabatlarning estetik va axloqiy jihatdan go'zal bo'lishiga olib kelmoqda. Estetik tafakkurni shakllantirish hamda insonlardagi go'zallikka nisbatan ishtiyoqlarining doimo yuksaklik sari ko'tarilishi uchun zamonaviy ilm-fan yutuqlarini egallagan yoshlarni kamol toptirish davr talabi bo'lib qoldi. Mana shu maqsadda bugungi kunda oldimizda turgan asosiy vazifamiz yoshlarning kundalik turmush tarzi bilan bog'lanib ketgan estetik g'oyalarni to'g'ri anglab etishi, o'zlarining mustaqil tafakkur yuritishlariga xizmat qiladigan dunyoqarashlarini kamol toptirib borishlari nafaqat ularning, balki butun o'zbek xalqining kelajakka qaratilgan orzu-umidlari sanaladi.

Estetik tarbiyaning hozirgi kundagi maqsadi, jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarga ta'siri, hayotimizni nafosat va go'zallik tuyg'ulari bilan boyitish, o'sib kelayotgan barkamol avlod ongida milliy an'analarga sodiqlikni tarbiyalashdir. Ayni paytda respublikamizda ta'lim-tarbiya jarayonini to'g'ri tashkil etish, har bir fanni tubdan isloh qilish masalasi yuzasidan chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Mustaqilligimizning dastlabki kunlaridanoq ta'lim sohasini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratildi. Bu borada bosh qomusimizning 42-moddasida: «Har kimga ilmiy va texnikaviy ijod erkinligi, madaniyat yutuqlaridan foydalanish huquqi kafolatlanadi. Davlat jamiyatning madaniy, ilmiy va texnikaviy rivojlanishiga g'amxo'rlik qiladi»¹, – deb yozib qo'yilgan. Bu barcha insonlarning har tomonlama mukammal bilim olishlari va jamiyat ravnaqiga katta hissa qo'shishlarini ta'minlaydi.

Tarbiyaviy soat darslarida o'quvchilarni estetik madaniyatini shakllantirish mavzusida tayyorlangan ushbu uslubiy ko'rsatmada estetik fikr taraqqiyoti, estetik ong va faoliyatning mohiyati, san'at masalalari, nafosat tarbiyasi xususidagi bilimlar, ularning jamiyat hayotidagi roli va o'rni borasida so'z yuritiladi. Inson go'zalligi doimo barcha davrlarda ulug'lanib kelingan, insonlar o'zlarining go'zallikka shaydo qalblari bilan hayotlarini munavvar va ravshan qilib borishga doimo urinib kelganlar. Fuqarolarning o'z mehnat faoliyatiga ijodiy tarzda yondashishi, o'z mehnati natijalaridan lazzatlanishi, farovon va boy-badavlat yashashi ham mehnat estetikasiga, turmush estetikasiga bo'lgan munosabatni o'zgartirdi. Yoshlarimizni sog'lom va barkamol etib tarbiyalash masalasida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev fikr bildirar ekanlar: “Bu borada farzandlarimiz uchun zarur sharoitlar yaratish, yangi-yangi ta'lim-tarbiya, madaniyat, san'at va sport maskanlarini barpo etish, yosh oilalar uchun uy-joylar

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2017. 17-бет.

qurish, yoshlarni ish bilan ta'minlash, ularni tadbirkorlik sohasiga keng jalb etish bo'yicha boshlagan ishlarimizni yangi, yuksak bosqichga ko'taramiz"², – deydi. Yuqorida ko'rsatib o'tilgan vazifalarni bajarish o'quvchilar, talabalar va barcha O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining estetik ongi va estetik madaniyatini zamon talablari darajasida yangi bosqichga ko'tarishni talab qiladi.

Har birimizning ertangi hayotimiz farovon bo'lishi uchun ta'lim sohasida amalga oshirayotgan ulug' maqsadlarga erishish yo'lidagi faoliyatimizda "tariximizdagi ibratli qahramonlar, xalqimizning boy va betakror estetik dunyosini aks ettiradigan personajlar, milliy qadriyatlarimiz asos qilib olinsa"³, barkamol avlodni ma'nan yetuk, axloqan pok, ruhan tetik, jismonan baquvvat va aqlan teran bo'lishiga zamin yaratgan bo'lamiz.

Ushbu uslubiy ko'rsatmani yozishdan maqsad ham ana shu go'zalliklarni yosh avlod ongiga singdirish uchun qaratilganligini chuqur anglab yetmoq zarur. Hozirgi kunda estetik tarbiyada ijtimoiy taraqqiyot, ma'naviyat, hayot ma'nosi va ezgulik xususida umumbashariy muammolarni ijobiy tomondan hal etishga yo'l ochib bermoqda. Bu esa estetik g'oyalarni hamisha rivojlantirish, kishilar nazokati va latofatini boyishiga xizmat qiladi.

² Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови // Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент, "Ўзбекистон", 1-жилд, 2018. 124-бет.

³ Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008. 158-бет.

1. Estetik tarbiyaning rivojlanish tarixi

Estetika go'zallik, go'zallikning xususiyatlari, qonuniyatlari, tabiat va san'atdagi go'zallik to'g'risidagi fan bo'lib, u ko'p asrlar davomida falsafa fani tarkibida taraqqiy etib kelgan. Falsafa fani estetik fikr taraqqiyoti davomida muhim nazariy metodologik asos vazifasini bajarib kelgan bo'lib, uning asosiy vazifasi estetika fanida amal qiladigan muhim qonuniyatlar hamda tushunchalarni nazariy asoslash hamda talqin qilishdir. Estetika fani hissiy ta'sirchanlik asosida go'zallikning eng muhim qonuniyatlarini ochadi, uning mohiyati, tabiati, yuzaga kelishi va taraqqiy etishi qonuniyatlarini o'rganadi. Falsafiy qonun va kategoriyalar insonning voqelikka estetik munosabati, estetik faoliyati, badiiy ijod jarayonida muhim ahamiyatga ega bo'lib, falsafaning alohidalik va umumiylik, mazmun va shakl, mohiyat va hodisa kabi kategoriyalari yordamida insonning tabiatga, jamiyatga va o'z-o'ziga nisbatan bo'lgan estetik munosabatlari tahlil qilinadi. "Estetika" atamasi XVIII asr oxirlaridan boshlab ilmiy adabiyotlarda hissiy bilim nazariyasi emas, balki "go'zallik falsafasi", "san'at falsafasi" degan ma'nolarda ishlatila boshlandi.

Barkamol avlodni tarbiyalash ijtimoiy taraqqiyot jarayonining falsafiy masalalari negizida muhim hisoblanib, ularning ma'naviy kamol topishida, jamiyat a'zolari bilan bo'lgan munosabatlarining shakllanishida estetika fanining hayotimizda va estetik tarbiyamizda tutgan o'rni beqiyos kattadir. Shu ma'noda estetika tushunchasining mazmun-mohiyatini har bir o'quvchi tushunishi zarurdir.

«Estetika» atamasi yunoncha so'z (aisthetikos – sezish, his etish, idrok qilish)dan olingan bo'lib, kishining olamga bo'lgan dunyoqarashini nafosat tushunchalari va qonun-qoidalariga bog'liq holda o'zlashtirish, ichki va tashqi his-tuyg'ularining voqelikda namoyon bo'lish jarayonidir. Estetika, umuman, dunyoni bilish, sezish bilan bog'liq bo'lib, insonning yorug' olamga kelishi, jamiyat a'zolari bilan aloqada bo'lib borishi jarayonida shakllana boradi. Insonning butun hayoti davomida estetik tafakkuri rivojlanib, murakkablashib boraveradi. Mana shu tarzda insonlarda voqelikni go'zallik asosida o'zlashtirish jarayoni sodir bo'ladi. Inson ong-tafakkurga ega bo'lgan oliy mavjudot bo'lib, insonning dunyoni aql yordamida bilishi mantiq, sezgi yordamida bilishi estetika fanining paydo bo'lishiga sabab bo'lgan. Inson tashqi olamdagi barcha narsa va hodisalarni go'zallik qonunlari asosida idrok etib, insonning dunyoni estetik his etishida turlicha qarash va yondashuvlar, dastlab mifologik, so'ngra diniy, undan so'ng esa ilmiy va falsafiy yondashuvlar vujudga kelgan. Falsafa fani bag'ridan falsafiy fanlar – axloqshunoslik, nafosatshunoslik va mantiq fanlari ajralib chiqqan.

Estetika atamasini birinchi marta XVIII asrda nemis faylasufi Aleksandr Baumgarten (1714-1762) o'zining «Poetik asarning ba'zi bir masalalari to'g'risida falsafiy mulohazalar» (1735-yil yozilgan) nomli asarida qo'llagan. Ammo bu faylasufga qadar estetika so'zi ishlatilmagan bo'lsa-da, shu ma'noni anglatadigan "ezgulik", "chiroyli", "go'zal" kabi bir qancha so'zlar ishlatilgan. Bizga ma'lumki, qadimdan oq estetika haqidagi qarashlar falsafa fani bilan bog'liq holda o'rganib

kelingan. Shunga ko'ra, biz Baumgartenni estetika fanining asoschisi deya olmaymiz.

Estetika tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, uning ko'p asrlar davomida rivojlanib kelganligini ko'rish mumkin. Qadimdan fanlarning rivojlanishi bilan estetik qarashlar, turli xil estetikaning predmetiga oid savollar vujudga kelgan. O'sha davrlarda falsafaning bir qismi sifatida estetika dunyoning go'zal manzarasini o'zida ifodalab bergan. Xususan, Suqrot o'zining falsafiy g'oyalarida estetik tafakkur va axloqning bir-biriga yaqinligini, Aflotun mamlakat rivojida san'atning roli va inson tarbiyasini, Arastu tabiat hamda jamiyatdagi go'zallik va san'atni benihoya katta ahamiyatga egaligini ta'kidlashadi. Markaziy Osiyoda Uyg'onish davrida estetika "Ilmi badia", "Ilmi husniya" degan iboralar bilan ifodalangan. G'arbiy Ovro'poda Uyg'onish davrida Leonardo da Vinchi san'at va tabiatning o'zaro munosabati masalasini tushuntirib berishga harakat qilsa, XVIII asrda Aleksandr Baumgarten san'at dunyoni bilishdagi hissiy yo'ldir, degan fikrni bayon qiladi.

XVIII asrning ikkinchi yarmiga kelib «Estetika» mustaqil fan sifatida shakllana boshlaydi. Bu davrda yashagan nemis faylasufi Georg Vilgelm Gegel estetikani «Go'zallik falsafasi» deb ataydi.

Estetika insonning borliqqa bo'lgan munosabatlarini o'zida ifoda etib, narsalar va hodisalardagi hamohanglik, go'zallik, uyg'unlik, qarama-qarshilik kabi jihatlarni ham o'zida aks ettiradi. Shu boisdan insonlar hamisha o'zlari anglab yoki anglamagan holda estetikaga amal qilib kelishadi. Masalan, har bir kishining oynaga qarashi, turli liboslar tanlashi, yam-yashil dalalar, qushlarning xushchaqchaq ovozlari, olam haqidagi orzu-xayollari va hokazolar inson kayfiyatini ko'taradi.

Estetika insonning hayoti davomida voqelikni go'zallik va nafosat qonunlari asosida anglab etishga va o'z faoliyatini shu tarzda olib borishga chorlaydi. Bizning olamga nisbatan g'oyalarimiz, fikrlarimiz, tushunchalarimiz, tasavvurlarimiz o'zining estetik ahamiyati bilan jamiyatda o'z o'rnini topa boradi. Shu asosda har bir kishida o'ziga xos va mos betakror va rang-barang nafosat olami vujudga keladi. Kishilarning hayotdagi go'zallik yoki xunuklikning mohiyatini tushunib yetishlari bir-birlariga bo'lgan ijtimoiy munosabatlarda, do'stlikda, mehnat orqali o'zining ijobiy tomonlarini namoyon etishda, bilimga chanqoqligida amalga oshadi. Shu asnodan voqelik haqidagi yangi ma'naviy olam va estetik tafakkur g'oyalari rivojlanib boradi.

2. Estetik tarbiyaning turlari va yo'nalishlari

Estetik tarbiya jamiyat hayotida har doim o'zining rang-barang va xilma-xilligi bilan ijtimoiy munosabatlarga o'z ta'sirini o'tkazib turadi. Inson voqelikdagi go'zallikni his etib, estetik faoliyati natijasida o'z mehnati bilan o'ziga zavq-shavq bag'ishlaydi. Estetik tarbiyaning jamiyatdagi roli insonlarni har tomonlama yetuk, komil inson qilib voyaga yetkazishdir. Jahonda kundan-kunga o'zini namoyon etib

borayotgan O'zbekistonda bugungi kunda estetik tarbiyani rivojlantirish masalasiga katta e'tibor qaratilmoqda.

Birinchiidan, mustaqillik sharofati bilan insonning erkin faoliyat olib borishi uchun barcha shart-sharoitlar yaratilib, insonlar o'zlarining estetik didi, mustaqil fikrlashi, intiluvchanligi, ijodiy qobiliyati asosida voqelikka xolisona yondashmoqdalar. Ularda jamiyat har bir inson uchun estetik tarbiyaning negizi ekanligi haqidagi ijobiy tasavvurlar shakllanmoqda.

Ikkinchiidan, xalqning turmush tarzi, estetik ideallari o'tmish va hozirgi kun orasidagi vorisiylik bilan bog'lanib, fuqarolarning estetik tarbiyasi va madaniyati rivojiga ilm-fan yutuqlari ta'sir etib, estetik ongimizning ko'p qirraliligi namoyon bo'lib bormoqda.

Uchinchiidan, huquqiy demokratik fuqarolik jamiyati qurishda ishlab chiqarish va bozor munosabatlarning takomillashib borishi, fuqarolarning estetik ehtiyoji, ma'naviyati, madaniyati va estetik tarbiyasiga ta'sir ko'rsatmoqda.

To'rtinchiidan, texnika asri bo'lgan XXI asr barcha fanlarning texnika va texnologiyalarsiz rivojlana olmasligini ko'rsatib turibdi. Natijada, so'nggi ilm-fan yutuqlari asosida ishlab chiqarishni tashkil etish odamlardan ishlab chiqarishni texnika bilan uyg'unlashtirish, texnika estetikasi, dizaynga e'tiborni kuchaytirishni talab qilmoqda.

Beshinchiidan, kundalik hayotimizni bezab turadigan va bizga olam haqidagi yangi bilimlarni beradigan ommaviy axborot vositalari tizimining estetik tarbiyaga qanday ta'sir ko'rsatishini tahlil qilib, shu asosda estetik ideallarni, his-tuyg'ularni, yuksak ma'naviyatni shakllantirish masalasiga e'tiborni kuchaytirish zarurdir.

Oltinchiidan, yoshlarni estetik tarbiyalash jarayonida xorijiy davlatlar bilan mustahkam aloqada bo'lish hamda jahonda ta'lim sohasida ro'y berayotgan yangiliklardan doimo xabardor bo'lib turish dolzarb masaladir.

Insonlar estetik tarbiyasini bu xususiyatlar asosida tashkil etish hayotga nisbatan yuksak his-tuyg'ularni, voqelikka nisbatan estetik munosabatning mukammal bo'lishini ta'minlaydi. Kishilardagi go'zallikka va san'atga bo'lgan intilish, malaka va ko'nikmalar badiiy estetik tarbiyaning jamiyatdagi mavqeini ko'taradi.

Estetik tarbiya asosida hayotdagi va san'atdagi go'zallikni to'g'ri idrok etish, kishilardagi estetik ehtiyojlarni tarbiyalab voyaga etkazish, har bir ota-ona, o'qituvchi, ustozning burchidir. Bolalarni yoshligidan boshlab musiqa ohangi, nafis gullar tarovati va chiroyi, san'at asarlari bilan tarbiyalash muhim ahamiyatga egadir. Estetik tarbiyaning vazifasi obyektiv olam go'zalligi xilma-xil ko'rinishlarini ajratib yoshlar dunyoqarashini nafosat tuyg'ulari bilan boyitib borishdan iboratdir. Maktab, litsey va kollejlarda o'quvchilarni o'quv-tarbiyaviy ishlar, adabiyot, musiqa, rasm darslari orqali estetik tarbiyalash muhimdir. Bunday tarbiyada jamiyat ma'naviy va moddiy hayotidagi uyg'unlik xususiyati namoyon bo'ladi.

Estetik tarbiya kishilarning bir-biriga o'zaro munosabatini aqliy, axloqiy, jismoniy jihatdan tarbiyalashda katta ahamiyatga ega. Voqelikni mushohada etish, jamiyatdagi xilma-hil ehtiyojlarni qondirishda estetik tarbiya kishiga ruhiy quvvat bag'ishlaydi.

Inson doimo o'z turmushi shirin, hayoti ezgulik va go'zallikka boy manzaralar bilan o'tishini orzu qiladi. Shuning uchun kishilik jamiyati vujudga kelganidan boshlab nafosat olamining mohiyati, ma'no va mazmunini anglab yetishga intilib kelingan. Inson o'z amaliy faoliyati bilan voqelikni o'zlashtirib, uni o'zgartirishga harakat qiladi.

Estetik tarbiya omillari deb, shaxsning kamolotiga ta'sir o'tkazadigan tashqi va ichki shart-sharoitlarga aytiladi. Estetik tarbiya vositalari deb shaxsning voqelikka estetik munosabatini rivojlantirishga xizmat qiladigan tarbiyaviy faoliyat shakllariga aytiladi. Estetik tarbiyaning eng muhim omili bu tabiat bo'lib, tabiatsiz inson estetik jihatdan rivojlana olmaydi. Estetik tarbiya ekologik tarbiya bilan bevosita bog'liqdir. Mehnat estetik tarbiyaning muhim omillaridan biri bo'lib, shaxs hayotiga mehnatning estetik ta'siri mehnat unumdorligi, samaradorligi va sifatining oshishida namoyon bo'ladi.

Estetik tarbiyaning muhim turi adabiyot va san'at bo'lib, u orqali insoniyat tarixi kelajak avlodlarga etkazib kelingan. Ular va tarix va bugungi kun o'rtasidagi aloqadorlikni vujudga keltiradi. Inson ma'naviy ehtiyojini qondirishda g'oyaviy-badiiy qudratga bo'lgan talab estetik tarbiya adabiyot va san'at amalga oshadi.

Adabiyot va san'at odamlardagi eng go'zal tuyg'ularni va ezgu fazilatlarni tarbiyalab, insoniy ruhda kamol toptiradi. Hozirgi kunda san'at kishilarda estetik tarbiyaning muhim turi bo'lib, estetik madaniyat va ma'naviy qadriyatlarni hayotdagi o'rnini yaqqol namoyon etmoqda. Biz yoshlarni estetik va badiiy jihatdan tarbiyalashimizda ijtimoiy hayot voqealarini o'zida aks ettirgan badiiy adabiyot va san'at asarlariga murojaat qilishimiz lozim. Bu asarlarda insonning yuksak estetik ideallar bilan tarbiyalanadigan nafosat dunyosi, insonparvarlik g'oyalari, ma'naviy madaniyat ifodalangan. Vaholanki, yoshlarimiz haqqoniy hayot ifodasini topgan asarlarni o'qishdan ko'ra, ijtimoiy hayotning aksi bo'lgan asarlarni o'qishga qiziqishadi.

XXI asr adabiyoti va san'ati yoshlarning ruhiyatini rang-barang badiiy obrazlar bilan bezab, ularda adabiyot, tasviriy san'at, teatr va kinoga bo'lgan qiziqishini ko'paytiradi. Bunday san'at turlari yoshlarni zamonaviy his-tuyg'ular bilan tarbiyalab, yangiliklar, kashfiyotlar asri intiltiradi, ularning estetik tasavvurlarini ravon bo'lishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Adabiyot kishini yuksak did, his-tuyg'u, kechinmalar, g'oyalar va qarashlar xilma-xilligida hayotni idrok etishga, farovon turmush kechirishga, o'zlariga doim yordam berishga undaydi.

Adabiyot va san'atning estetik tarbiya turi ekanligi bugungi kunda yaratilayotgan badiiy adabiyot va san'at asarlarida ifodalanayotgan real hayot haqiqatlari, hamda romantik ijodda yaqqol ko'zga tashlanmoqda. Fan-texnika taraqqiyoti nozik estetik tarbiyaning shakllanishiga, kishilar ma'naviy dunyoqarashini keng tushuncha va tasavvurlarga ega bo'lishga olib bormoqda.

Yoshlarning estetik madaniyatini oshirish, ularga chuqur bilim berish, komil inson bo'lib voyaga etishishida adabiyot asosiy estetik tarbiya turidir. Ularda estetik didni yuksaltirish, voqelikning mazmun va ma'nosini tushuntirib berish, nafosat olami go'zalliklaridan bahramand qilish bilan yuksak mahoratni kamol toptirish mumkin. Kishilarni estetik tarbiyalashda ma'lum bir qayg'uli holatlarni ham go'zallik bilan almashtirish insondan katta mahorat talab etadi. Shu boisdan adabiyot va san'at insonni sabr-toqatli, matonatli, bardoshli bo'lishga, hayot qiyinchiliklarini g'am-g'ussasiz yengishga undaydi. Inson o'z faoliyati bilan voqelikni estetik idrok etadi, unga oqilona yondashib, hayotni quvonch va sevinchga boyitadi, tevarak-atrofida bo'layotgan voqealarni his qilish qobiliyatini o'stiradi. Ular insonni go'zalliklar kashf qilish, baxtli hayot kechirish, ezguniyatlari sari ildam qadam tashlashga chorlaydi. Qolaversa, inson tabiatga bo'lgan munosabatini serjilo g'oyalar bilan boyishi uchun xizmat qiladi.

Adabiyot va san'at asarlarida aks ettirilgan go'zal va xunuk, kulgili va fojiali holatlar asar mazmunining boyishi, inson tomonidan qiziqib o'rganilishiga katta turtki beradi. Bu holatlarni inson o'zining aqliy kamoloti va ma'naviy madaniyati asosida o'rganadi. Xususan, adabiyot va san'at sohasida qadimda o'sha davr ruhiyatidagi voqelik estetik tushunchalar asosida tushuntirib berilgan, ya'ni o'zbeklarda xalq amaliy san'atining ba'zi sohalari kashtachilik, zardo'zlik, zargarlik, so'zana kabilar nozik did bilan bir necha kun davomida yaratilgan. Lekin bugungi kunda bular turli texnika va texnologiyalar bilan ma'lum davr davomida yaratilmoqda. Adabiyot va san'at hayot bilan bog'liq holatda insonlar ma'naviyatini, tafakkur tarzini, nafosat olamini go'zallik tuyg'ulariga bezaydi. Chunki adabiyotda ham, san'atda ham o'ziga xos milliylik va insoniyatga tegishli estetik tuyg'ular yashiringan.

Mana shunday adabiyot va san'atdagi o'ziga xos o'zgarishlarni idrok eta olish, shu asosda estetik madaniyatni shakllantirish, insonni mas'uliyatli, o'z ishiga talabchan, har bir millat yoki xalqning butun tarixini sinchkovlik bilan o'rganishga da'vat etadi.

Estetik tarbiya jarayoni juda keng qamrovli va go'zal his-tuyg'ularga boyki, hatto uni inson qanchalik mukammal o'rgana borsa, nafosat olami haqida shunchalik kam ma'lumotga ega ekanligini anglay boradi.

Inson estetik tarbiyasi doimo toza buloq suvidek tiniq, tog' cho'qqisida ochilgan qo'lga olish qiyin bo'lgan loladek, musafo osmondek beg'ubor bo'lavermaydi. Bu esa, avvalo, insonning oilada, keyinchalik mahalla, bog'cha, maktab va ijtimoiy guruhlarda oladigan tarbiyasiga bog'liq. Shuning uchun estetik tarbiya juda murakkab tomon va xususiyatlarni o'z ichiga qamrab oladi. Bu insonda tarbiya ko'rgan yoki tarbiya ko'rmagan, go'zal yoki xunuk, ijobiy yoki salbiy tarzda bo'lishi mumkin.

Bu fikrlarning barchasi adabiyot va san'atda ma'lum g'oyalar va suratlar tarzida aks ettiriladi. Ayniqsa, kishi shaxsining har tomonlama komil inson bo'lib yetishishida bu xususiyatlarga alohida e'tibor berish lozim.

Har qanday adabiyot va san'at hamisha insonlarni yaxshilik sari yetaklaydi. Ularga hayotning past va baland tomonlarini estetik ideallar asosida tushuntirib,

zamonaviy tafakkur qilishga xizmat qiladi. Insonning hayotga estetik munosabatlari mana shu estetik his-tuyg'ularga singdirilgan bo'lib, jamiyatni estetik madaniyat, badiiy ijod, go'zal qiymatsiz tasviriy san'at asarlari bilan boyitadi.

Insonni ma'naviyati va madaniyati gullab-yashnashi, jamiyatda haqiqiy komil inson bo'lib yetishishida matbuot muhim estetik tarbiya turi rolini bajaradi. Matbuot estetik tarbiya turi sifatida kishilarni butun jahon miqyosidagi barcha voqealar hamda inson ongi his-tuyg'ulari, orzulari, ideallari, xatti-harakatlarini namoyon eta boradi. Har bir davlat hayotini ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va boshqa sohalardagi olib borayotgan sa'y-harakatlari matbuot vositasi orqali xalqqa yetkaziladi. Hattoki yoshlarni estetik ruhda tarbiyalash, ular ongida vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirish, jamiyatdagi har bir kishining axloqiy va estetik ideallarini qay darajada ekanligini matbuot o'zida ifodalaydi. Yurtimizning fuqarolarining estetik ongini o'stirish, ular qalbida yuksak tuyg'ularini kamol toptirish, o'sib kelayotgan yosh avlodni aqliy va hissiy qobiliyatlarini yetuk qilib tarbiyalash, voqelikni ko'z o'ngimizda namoyon bo'layotgan go'zalligini barchaga sodda va tushunarli qilib yetkazish matbuotining bosh maqsadidir.

Matbuot voqelik haqidagi faqatgina axloqiy va estetik qarashlar tizimi bo'lib qolmasdan, balki kishilarning shaxsiy va ijtimoiy hayot to'g'risidagi xilma-xil tasavvurlari, o'z oldiga qo'ygan maqsadlari, dunyodagi bo'layotgan go'zal va xunuk voqealarning bahslari, turli fikr va mulohazalar hamda hokazo estetik tarbiyaga daxldor mavzularda so'z yuritiladi. Hayotimizda yuz berayotgan hodisalar naqadar go'zal yoki xunuk, ulug'vor yoki fojiaviylik tarzida sodir bo'lmasin, bular hamisha matbuotining nazaridan chetda qolmaydi.

Matbuot insonlarning tarbiyaviy quroli bo'lib, ularning o'z mehnatlaridan o'zlari bashra olishga, zamonaviy bilimlar bilan doimo tanishib borishga, ezgulik va yovuzlikning mohiyatini tahlil etib xulosa chiqarishga va boshqalarga chorlaydi. Ayniqsa, maktablarda, kasb-hunar kollejlari, liseylar va oliy o'quv yurtlarida tahsil olayotgan barcha yoshlarni matbuotga nisbatan qiziqishlari ortayotganligi ayni paytda quvonarli holdir. Bu, o'z navbatida, yoshlarimizni kelajakka bo'lgan estetik didi va tafakkurini, ma'naviy va madaniy dunyoqarashini yuksak tuyg'ular bilan boyitadi.

Estetik tarbiyaning muhim negizi hisoblangan matbuot madaniy turmush tarzimizning oddiy ikir-chikirlari-yu, butun jahon miqyosida barchaning diqqat-e'tiborida bo'layotgan voqea va hodisalarni, o'tmish qadriyatlarini-yu, kelajak bashoratlarini o'zida mujassam etib, gazetxon yoki kitobxon qalbida chuqur ehtirosli hissiyotni yuzaga keltiradi. Bu xabarlar va yangiliklar qanchalik kulgilik dahshatli tarzda tasvirlanmasin, kishi qalbida ezgu-niyatlarni barq urdirib, g'oyaviy estetik ehtiyojni o'stiradi. Vaholanki, har bir gazeta va jurnallar sahifalarida estetik tarbiya haqidagi mavzular o'quvchining estetik ideallarini komillik sari yetaklaydi.

Insonlarning olamni bilishi va uni estetik idrok eta boshlashi qadriyatlarining estetik tarbiyani muhim yo'nalishi ekanligini ko'rsatadi. Qadriyatlar – voqelikdagi

narsa va hodisalarning insoniyat o'tmishi, hoziri va kelajagiga ijobiy ta'sir ko'satadigan axloqiy, estetik, diniy, tabiiy va boshqa boyliklar majmuasidir.

Qadriyatlar inson ma'naviy olamini boyishi, tashqi dunyo go'zalligini his qilishi, ko'z ilg'amas ruhiy jarayonlarni anglab etishda muhim omildir. Jamiyatda qadriyatlarning ko'payib borishi bilan insonlarning bilimlari va nafosat dunyosiga bo'lgan munosabatlari o'zgarib, xilma-xil tasavvurlar, tushunchalar, g'oyalar asosida murakkablasha boradi. Yangi yuzaga keladigan qadriyat eski qadriyatlar bilan bevosita bog'lanib, voqelikdagi ma'naviyat olamini ijtimoiy va madaniy ideallar rivojiga ta'sirini namoyon etadi.

Estetik tarbiya tizimida qadriyatlar kishilarning ma'naviy ehtiyojlarini, mafaatlarini, moddiy jihatdan turmushni boyitishga xizmat qiladi. Qadriyatlar ichida eng oliy qadriyat inson hisoblanadi. Shu sababdan, inson tabiatni, jamiyatni va o'zini go'zal, chiroyli, ko'rkam qilishga, butun mavjudotning hayotini yaxshi bo'lishiga intiladi. Oliy qadriyat bo'lgan inson olamni faqat bir tomonlama o'rganib qolmasdan, balki yaxshi yoki yomon, go'zal yoki xunuk, adolatli yoki adolatsiz kabi tushunchalarni o'z ongi bilan anglab etadi. Shu asosda voqelikka bo'ladigan barcha jarayonlarni tartiblashtirishga harakat qiladi. Ayniqsa, inson qadr-qimmatni anglash; o'zini-o'zi tushunib yetishdan boshlanadi. Buning uchun, avvalo estetik tarbiya shaxs hayotini, uning taqdirini belgilashda katta ahamiyatga ega. Estetik tarbiya asosida inson oliy qadriyat sifatida yuksaklikka ko'tariladi. Uning faoliyati, turmush tarzi go'zallikka boy tasavvuri farovon hayotga ega bo'ladi.

O'zbekistonning ijtimoiy-madaniy hayotida ro'y berayotgan estetik tarbiya sohasidagi barcha o'zgarishlar bevosita qadriyatlar bilan bog'liq tarzda shakllantirilmoqda.

Qadriyatlar o'zida insoniyat tarixini aks ettirib, fan va madaniyat, madaniy-maishiy turmush, oilani mustahkamlash, tabiatga nisbatan nafosat tuyg'ularini shakllantirish, millatlar va milliy munosabatlarni ijobiy yo'lga qo'yishda bebaho xazinadir. Qadriyatlarni kishilar ongiga singdirish uchun muayyan shart-sharoit va vaziyatlar bo'lishi lozim. Mana shu holatda qadriyatlar kishilarda estetik qarashlarning, madaniy ideallarning, ijtimoiy g'oyalarning qaror topishiga xizmat qiladi. Qadriyatlar qanchalik ko'p bo'lmasin, ular har bir millatning ma'naviy kamolotiga, estetik tarbiyasiga, milliy ma'naviy ehtiyojlariga ta'sir ko'rsatadi. Xususan, bugungi kunda estetik tarbiya jarayonida o'zbek raqslari, kuylari, ashulalariga bo'lgan munosabat ijobiy ahamiyatga ega bo'lmoqda. Hozirgi o'zbek raqslari, kuylari, qo'shiqlari klassik madaniy merosining aynan o'zi emas. Raqslarda Ovrupa, Osiyo raqs madaniyatlarining ko'p jihatlari sezilib turadi. Bu jihatdan o'zbek xalqining raqs madaniyati borasidagi qadriyatlari anchagina boyidi. Lekin mohiyat jihatidan raqslarimiz asosan milliylik ruhini saqlab qoldi⁴. Bu qadriyatlar barchasi kishilarning estetik tarbiyasini tarix bilan bog'liqligi va doimo mana shunday davom etishini anglatib turadi.

⁴ Фалсафа. – Т.: Шарк, 1999. 332-333- бетлар.

Qadriyatlarining jamiyat va xalq hayotidagi estetik tarbiyaviy ahamiyati uni avlod tomonidan chuqur o'rganilib, o'tmishning latofati va nazokatini bugungi kun hayotida ham namoyon bo'layotganida ko'rish mumkin. Chunki qadriyatlar estetik tarbiyaning negizini tashkil etgan holda kishilarni bir-birlariga jipslashtiradi, o'tmish go'zalligi va kelajak nafosatini o'zaro bog'lab turadi. Ba'zan kishilar o'zlarini estetik qadriyatlarga amal qilib faoliyat yuritayotganliklarini o'zlari ham anglay olishmaydi. Hattoki real hayotimizdagi voqealar diniy qadriyatlar bilan chambarchas bog'lanib ketgan.

Qadriyatlar muhim yo'nalish sifatida xalqimiz estetik tarbiyasini oshirishda bebaho boylikdir. Ularni ko'z qorachig'idek saqlash, kelgusi avlodga yetkazib berish uchun barcha imkoniyatlarimizni, estetik his-tuyg'ularimizni tiniq va pokiza qilish lozim. Shuning uchun ugungi kunda estetik tarbiyani qadriyatlar bilan bog'lab olib borish, ma'rifat, madaniyat va san'atni go'zal tuyg'ularga boyitish, yuksak va olijanob fazilatlarini jamiyatda yanada yuqoriroq cho'qqilarga chiqarish kerak.

Bolalarni qadriyatlar asosida estetik tarbiyalash, ularda mehnatsevarlik, kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, yuksak estetik ideallar, kechinmalar, his-tuyg'ularning rivojlanishida o'z o'rniga ega. O'zbek oilalarida bolalarni qadriyatlar bilan chambarchas bog'lab, estetik tarbiyalash yoshligidanoq ko'cha supurish, hovli tozalash, suv sepish, daraxt ekish, did bilan kiyinish asosida amalga oshiriladi. Ayniqsa, bunday xislatlar ko'proq qiz bolalar tarbiyasida amalga oshiriladi.

Umuman olganda, qadriyatlar kishi hayotining bezagi, uning naqshi, ma'naviyatining gultoji hisoblanadi. Shu qadriyatlarni e'zozlash, ularni yosh avlodga estetik jihatdan mukammal va jozibador qilib etkazib berishda biz kattalar hamisha o'z hushyorligimizni yo'qotmasligimiz darkor.

Jamiyat rivojida milliy g'oya va milliy mafkura estetik tarbiya uchun asosiy yo'nalish vazifasini bajaradi. Jamiyat taraqqiyoti, millat kelajagi shu jamiyatda yashayotgan fuqarolarning ijtimoiy ongi, estetik dunyoqarashi, ideallari, kechinmalari, his-tuyg'ulari bilan bog'lanib ketgan. O'zbekistonda ravnaq topib va o'zining boy estetik tafakkuriga ega bo'lgan milliy g'oya va milliy mafkura xalq ommasini manfaatlarini yuksak tuyg'ulari va barcha uchun aziz hissiyot olamini nafosat tarbiyasini o'zida mujassam etgan. Milliy g'oya va mafkura kishilarni hayotga nisbatan estetik ideallarini xalqning o'tmishi bilan bog'lab, ehtirosli va jozibador estetik ehtiyoj va talablar qaror topishiga xizmat qiladi. Bu milliy g'oyaning hayotiyligi kishilarning ruhiy kayfiyatlari, hissiy kechinmalari va yuksak insoniy fazilatlarini bilan boyligi asosida yuzaga keladi.

Milliy g'oya xalq estetik tafakkurini bir bo'lami sifatida barchani olijanob va yuksak tuyg'ular sari chorlaydi. Milliy g'oya o'zida «inson qalbi va ongiga ijobiy ta'sir etadigan tushunchalar va tuyg'ular, go'zal va hayotiy g'oyalar tizimini mujassam etishi»⁵ jamiyatdagi nafosat tarbiyasining serqirra bo'lishini ta'minlaydi. Ayni paytda milliy g'oya insonlarda kelajakka ishonch, yurtga mehr-

⁵ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. – Т.: Ўзбекистон, 2000. 45-бет.

muhabbat, ijtimoiy hayotga nistatan zavq-shavqqa to'lib yashash hissini yuksak cho'qqilarga ko'taradi. Shuningdek, hayotimizning farovon va go'zal bo'lishi yangidan vujudga kelgan milliy mafkuramiz o'zining jozibali jilvasi hamda maftunkor estetik ideallari bilan kundalik turmushimizni chiroyli qiladi. Milliy mafkura xalqning orzu-istaklari, go'zal fazilatlarini, latofatga boy dunyosi, nazokatli g'oyalar og'ushidagi dunyosini shakllantirib, ularda komil insonni tarbiyalab voyaga eikazish uchun kerak bo'ladigan yuksak imkoniyatlarni yaratadi. Bu borada barcha orzu-ideallarimizni ro'yobga chiqarish uchun yurtimizda tinchlikning hukm surishi biz yoshlarga katta baxtdir. Shu boisdan har bir inson halbida «Boylikka ham, shon-shuhratga ham, ilmiy, ijodiy kashfiyot ham, oila, sevgi baxsh etadigan saodat ham»⁶ bularning barchasi insonlarni faqat ezgu-niyatlar sari intiltiradi.

Milliy mafkura jamiyatimizdagi vahshiy, yovuz va xunuk salbiy oqibatlarini yo'q qilib, xalqimiz oldiga sinov damlarini sabr-matnat bilan erishishni bosh maqsad qilib qo'ydi. Lekin oq-qorani, yaxshi-yomonni, asl ma'no va mohiyatni teran anglagan xalqimiz bunday onlarda o'zining ajoyib yurtboshisiga tayanadi. Shu tarzda voqelikni to'g'ri baholab, asrlar osha zavol topib kelgan islom dinimizga ham tayanadi. Lekin shuni ham aytish joizki, xalqimizda «guruch qurmaksiz bo'lmaydi» degan ajoyib maqol bor. O'z yurti jamolini ko'ra olmaydigan, xalqimiz orasidan chiqqan bir-ikkita yovuz niyatli kishilar ba'zi fojialarni ham yuzaga keltirdi, ammo o'zlarining bu xunuk ishlari bilan uzoqqa bora olisholmadi.

Ijtimoiy hayotimizda milliy mafkuraning yuksak ma'naviyatli va komil insonni tarbiyalash uchun o'z oldiga qo'ygan maqsad va vazifalarini har tomonlama uyg'unlikda, hamohanglikda amalga oshirayotganligi, aqliy yetuk hamda estetik jihatdan go'zal fazilatlar asosida irodasini baquvvat qilib tarbiyalab borayotganligi quvonarli holdir. Shunday ekan, doimo «Milliy mafkura, avvalom bor, o'zligimizni, muqaddas an'analarimizni anglash tuyg'ularini, xalqimizni ko'p asrlar davomida shakllangan ezgu-orzularini, jamiyat oldiga qo'yilgan oliy maqsad va vazifalarni qamrab olishi shart»⁷. Chunki yoshlarni tabiat go'zalligi va jamiyat jamolini anglab yetishida bu mafkura o'zining boy o'tmishi, asrlarga teng estetik dunyosi bilan barchani ilhomlantiradi. Jamiyatga nisbatan estetik munosabatning porloq bo'lishi, hayotimizni rang-barang chiroyli tasvirlarga ega bo'lishi, voqelikni estetik jihatdan idrok etish va bu tuyg'ulardan rohatlanishni ta'minlaydi. Har bir insonning yuksak axloqiy va estetik tarbiyasining milliy ruhda kamol topishi mafkuramizning insonlar ongidan qay darajada o'rin olishiga bog'liq. Jamiyatimizda «yangi mafkura odamlarda kelajakka ishonchni, umidvorlikni tarbiyalaydi, mehr-oqibat, insof, sabr-toqat, adolat, ma'rifat tuyg'ularini shakllantiradi va ongimizga yorug'lik nurini olib kiradi, insonlarni buyuk maqsad sari chorlaydi»⁸.

⁶ Баркамол авлод орзуси. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси нашриёти, 2000. 46-бет.

⁷ Янги Ўзбекистоннинг 7 зафарли йили. – Т.: Шарк, 1999. 166-бет.

⁸ Ж.Туленов, З.Ғофуров. Фалсафа. – Т.: Ўқитувчи, 1997. 335-бет.

Hozirgi kunda milliy g'oya va mafkuramizni estetik jihatlarini xalq ommasiga etib borishida shoirlar, yozuvchilar, san'atkorlar, ziyolilar va ahli donish zimmasida katta mas'uliyat turibdi. Ular o'zlarining estetik g'oyalarga boy asarlarini yaratib, odamlarning qalbi va ongida go'zallikni barq urdirishi, kishilar dunyoqarashini ma'naviy va estetik tafakkurga boyitishi lozim. Shuningdek, bu ijodkorlarni yaratgan asarlarini o'qishga barcha hamisha baland tog' cho'qqisida ochilgan chiroyli lolani olishga intilayotgan kishilardek intilishi kerak. Bu hayotimizdagi voqealarni, olijanob ezgu-niyatlar va orzu-umidlarni doimo o'zida ifoda etib keladigan adabiyot, kino, teatr, musiqa, tasviriy san'at asarlari bilan boyitib borishi, kelajak avlod oldida turgan qarz ekanligini chuqur idrok etish hamda unga xolisona baho berish bizning vazifamizdir. Shunday ekan, madaniyat va ma'naviyatimizni nozik va murakkab jihatlarini milliy g'oya va mafkura asosida boyishi, ularni bevosita estetik tuyg'ular bilan uyg'un holda rivojlantirib borishi muhimdir.

3. Shaxsni estetik tarbiyalashda fan, ta'lim va madaniyatning o'zaro bog'liqligi

Estetik tarbiya – bu mehnat tarbiyasining ajralmas bir qismidir. Badiiy didni tarbiyalash nihoyatda muhim bo'lib, u insonga faqat san'atnigina emas, balki hayotning o'ziga moyil didni ham shakllantiradi va singdiradi. Insonda badiiy didni tarbiyalash unda hayotning o'ziga xos go'zalligi barcha ko'rinishlarini san'at yordamida va san'at orqali ko'ra bilishga o'rgatish demakdir.

Estetik tarbiya butun insoniyat hayotini o'zida aks ettiradigan tushuncha sifatida o'tmishda mutafakkirlar tomonidan turlicha talqin etilgan. Ma'lumki, qadimdan boshlab tarbiya kishilarni estetik va ma'naviy jihatdan mukammal bo'lishi uchun xizmat qilib kelgan. Tarbiya jamiyat hayotida muayyan vazifalarni bajarib, eng avvalo u inson ongiga, his-tuyg'ulariga, tasavvuriga, e'tiqodiga, dunyoqarashiga, xatti-harakatlariga, xulq-atvoriga ta'sir o'tkazishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Masalan, qadimgi Yunon faylasufi Suqrot «O'zligingni bil» degan ibora orqali tarbiyaning ahamiyatini kishilarga tushuntirib bergan. Chunki, har bir inson jamiyatda o'z hayotining go'zal va turmushining farovon bo'lishini istasa, farzandiga axloqiy va estetik tarbiyani mukammal tarzda o'rgatishi talab etiladi. Forobiy inson tarbiyasi uning o'ziga bog'liqligini tushuntiradi. U aytadiki, «Insonning axloqli bo'lishi, ruhiy mukammallikka erishuvi hech kim tomonidan belgilanmaydi, balki insonning o'z qo'lida bo'ladi, ya'ni odam o'z taqdirini o'zi yaratadi. Chunki baxt-saodat narigi dunyoda emas, shu real mavjud dunyoda, hayotdadir»¹. Forobiyning bu fikrlari kishilar tarbiyasining ma'naviy va axloqiy-estetik jihatdan mukammalligiga qaratilgan. Shuningdek, kishilar estetik tarbiyasida diniy va dunyoviy ilmlarning roli kattaligini ta'kidlaydi. Hind faylasufi R.Tagor fikricha, estetik tarbiya jarayonida «insonda go'zallik tuyg'usini tarbiyalamay turib, uni har tomonlama kamol toptirish mumkin emas».

¹ Б. Искандаров. Ўрта Осиёда фалсафий ва ижтимоий-сиёсий фикрларнинг шаклланиши ва ривожланиши тарихидан лавҳалар. – Т.: Ўзбекистон, 1993. 29-бет.

Estetik tarbiya predmeti fanlar doirasida turlicha ifodalanadi. Estetik tarbiyaning ilmiyligi estetik hissiyot va uning ruhiy holati bilan bog'liqdir. Ma'lumki, insonning barcha fazilatlarini singari estetik didga ega bo'lish fazilati ham hech vaqt tug'ma ravishda bo'lmay, balki ijtimoiy hayotdagi nafasat qonunlari asosida qaror topadi. Estetik did kishining yuksak his-tuyg'ulari, kechinmalari bilan bog'liq bo'lgan shaxsiy fazilatidir. Odamning sermazmun va nafis nafasat olami, his-tuyg'ulari hamda nozik xislatlarining vujudga kelish qonuniyatlarini ruhiyatshunoslik fani o'rganadi. Insonning ruhiy jihatlarini hisobga olib mukammal qilib ishlangan estetik tarbiya nazariyasi va uning jamiyatda amal qilishi har bir shaxs estetik tafakkurini go'zal his-tuyg'ularga to'ldiradi.

Pedagogika va ruhiyatshunoslik fanlari doirasida estetik tarbiyaning mazmuni va mohiyati to'liq va aniq holda o'rganilgan bo'lib, estetik tarbiya deyilganda ijtimoiy hayotda nafasat olami va san'atdagi go'zallikni hissiy idrok etib, ular xususida fikr yuritish, anglash va baho berish jarayoni nazarda tutiladi. Estetik tarbiya tushunchasi murakkab va sermazmun, ya'ni ko'p qirrali tushunchadir. Estetik tarbiya bevosita his-tuyg'ular bilan bog'liq ravishda insonning idrok etayotgan narsa va hodisalarni anglab yetishida, xilma-xil estetik ideallarning inson estetik kechinmalariga ta'sir etishida muhim rol o'ynaydi. Inson hamisha idrok etish jarayonida tashqi olamdagi narsa va hodisalarni yo yoqtiradi yoki yoqtirmaydi. Agar idrok etilayotgan narsa bizga yoqsa kayfiyatimiz ko'tarilib, u bilan bog'liq bo'lgan ichki his-tuyg'ular va kechinmalar yuzaga keladi. Mobodo idrok qilinayotgan narsa yoki hodisa bizga yoqmasa, didimizga to'g'ri kelmasa, u holda ruhiyatimizda noxushlik va salbiy ichki kechinmalar yuzaga keladi. Odamda vujudga keladigan bunday his-tuyg'ular bizning estetik tarbiyamiz asosida kelib chiqadi.

Ruhiyatshunoslik fani nuqtayi nazaridan estetik tarbiyaning mukammal bo'lishi kishilarda estetik jihatdan rohatlanish hissi, olamdagi go'zallikni anglab yetish hissi, estetik kategoriyalardan bahra olish hissi, san'at asarlaridagi nafasatni anglab etish hissi kabi hissiyotlarga bog'liq bo'lib, bu hissiyotlar insonlardagi estetik tafakkur go'zalligini boyitadi.

Ma'lumki, estetik jihatdan zavqlanish bizga bevosita yoqadigan narsalarni idrok qilish asosida kelib chiqadi. Vaholanki, bizga hamma ranglar va tovushlar birdek yoqmaydi. Agar rangning kishi ruhiyatiga ta'siri borasida gapirsak turmushimizda ajoyib holga duch kelamiz. Masalan, o'zbek xonadonlarida eshik va derazalarni uy egalari ko'pchiligi asosan och havo rang bilan bo'yashgan. Bu xildagi rang bizga beg'uborlik va rohatbaxshlik tuyg'ularini baxsh etadi. Qolaversa, bizning milliy didimiz va uylarimizga bezak berishdagi estetik tarbiyamiz ham shu rang bilan bevosita bog'liqdir. Xususan, ayvonning ustunlari, peshtoqlari va uyning shipi ham och havo rang bilan bo'yaladi. O'zbekistondagi ko'pgina me'moriy obidalar va ulardagi bezaklar xoriydan kelgan ziyoratchilarni o'zining go'zalligi va mukammalligi bilan lol qoldirib kelmoqda. Ranglar va naqshlar ma'lum ramz-timsollarni ham o'zida ifodalab, agar sariq rang to'kin-sochinlik va farovonlik ramzi bo'lsa, moviy rang tiriklik mazmuni aks etgan mangu osmon va obi-hayot ramzidir. Timsollar tilida moviy rang yaxshilikni,

donishmandlikni, halollikni, shon-shuhrat va sadoqatni bildiradi. Oq rang muqaddas tinchlik ramzi bo'lib, u poklik, beg'uborlik, soflik, orzu va xayollar tozaligi, ichki go'zallikka intilishning timsolidir. Yashil rang o'sib turgan o'simlik, tabiatning yangilanishi ramzidir. Jahondagi boshqa xalqlarning estetik didi o'zgacha bo'lib, ruslar, ukrainlar, beloruslar ko'proq yashil va jigar ranglarni ishlatishsa, sariq rang xitoyliklar uchun muqaddas rang bo'lib hisoblanadi va hayotda bunday misollarni ko'plab uchratishimiz mumkin.

Ranglardan tashqari xilma-xil tovushlar ham kishiga estetik zavq bag'ishlaydi. Ba'zi tovushlar kishiga yoqadi, ba'zilari esa yoqmaydi. Bugungi kunda musiqa san'ati shunchalik rivojlanib ketganki, ularning ovozi kishiga turlicha ta'sir etadi. Ko'pchilik yoshlar, asosan, estrada janriga oid musiqani tinglashni yoqtirishadi. Milliy cholg'u asboblari, dutor, tanbur, rubob, g'ijjak, nay, chang va boshqa musiqa asboblari orqali yangraydigan klassik musiqa yoshi katta tinglovchilar sevib tinglaydigan musiqadir. Keksa yoshdagi kishilar ko'proq milliy kuylarni tinglab dam olishni yoqtiradilar. Bularning barchasi kishilardagi estetik tarbiyaning qay darajada olib borilganligiga, yoshlarni san'atning u yoki bu turi bilan bevosita qiziqtirib tarbiyalanishiga bog'liqdir.

Hozirgi kunda milliy madaniyatimiz taraqqiyoti milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligi asosida olib borilib, fuqarolardagi estetik did va his-tuyg'ular milliy va umuminsoniy estetik me'yorlar va tamoyillar asosida olib borilmoqda. Estetik tarbiyani olib borishda, estetik qadriyatlarni yosh avlod ongiga singdirishda, o'tmish madaniyatimiz va milliy estetik tarbiyamizni bir-biri bilan uyg'unlashtirilgan holda olib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ispaniyalik bir faylasuf olim jahondagi ko'plab xalqlarning milliy an'analarini, axloqiy-estetik tarbiyasini o'rganib, Toshkent, Samarqand, Buxoro shaharlarida ham bo'ladi hamda o'z vataniga qaytgach, «Hozirgacha o'rgangan, tadqiq qilgan barcha ishlarimni o'n besh yoshli o'zbek qizalog'ini o'rnidan turib, qo'lini ko'ksiga qo'yganchoy uzatishdagi odobiga, nazokatiga almashtirishga rozi edim»¹ deb aytadi. Bu faylasufning fikrlaridan ko'rinib turibdiki, o'zbek oilasidagi estetik tarbiya, qolaversa maktabdagi va o'rta maxsus ta'lim muassasalaridagi milliy tarbiyaning o'quvchilar ongiga singdirilishi mehr-muruvvatga, latofatga, mehmonni kutishga, ularni kuzatishga va hokazolarga bo'lgan munosabatini tarbiyalaydi. Maktab va o'rta maxsus ta'lim muassasalaridagi estetik tarbiya o'sib kelayotgan yosh avlodning ma'naviy barkamol hamda estetik jihatdan madaniyatli va komil bo'lishining asosidir. Shuning uchun maktab va o'rta maxsus ta'lim tizimi yosh avlodning estetik tarbiyasi va estetik qarashlarining shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

O'zbek xalqi o'zining boy falsafiy va estetik merosiga ega. Maktab, litsey, kollejarimizdagi estetik tarbiya shu merosga bog'liq holda, ya'ni sharqona milliy tarbiya bilan bog'langan. Shuningdek, maktab, litsey, kollejlarda yosh avlodga ilm-u ziyo tarqatishda o'zida nafosat olamini jo etgan Qur'oni Karim, Hadisi Sharif kabi ma'naviy merosimizdagi shaxs tarbiyasiga taalluqli bo'lgan axloqiy

¹ Р.Мавлонова, О.Тўраев, К.Ҳоликбердиев. Педагогика. -Г.: Ўқитувчи, 2001. 328-бет.

me'yorlarni, buyuk mutafakkir, alloma va faylasuflarimizning komil inson tarbiyasiga taalluqli bo'lgan pand-nasihatlarini hisobga olish lozimdir.

Bugungi kunda jahonda nufuzi va obro'-e'tibori oshib borayotgan O'zbekistonda o'quvchilarni nafosat qonun-qoidalari asosida tarbiyalash, obyektiv olam go'zalligini ularning ongi-tafakkuriga singdirish, zamonaviy bilimlarni egallash va milliy mafkurani faqatgina ijobiy manfaatlar, hamda kelajak uchun mukammal estetik hissiyot bilan boyitish davr talabidir. Darhaqiqat, bu juda nozik va muhim ishni amalga oshirish butun o'zbek xalqining farzandlaridan sabr-toqatli, matonatli intiluvchan bo'lishni, estetik jihatdan nazokatli, latofatli, go'zal, yoqimli va doimo xushchaqchaq bo'lishni talab etadi. Farzandlarimizdagi iymon-e'tiqod, milliy g'urur, vatanparvarlik va insoniylik kabi xislatlar mustaqil O'zbekiston ravnaqiga o'z ta'sirini bevosita ko'rsatadi. O'quvchilarning estetik tarbiyasi go'zal insoniy tuyg'ular, pokiza orzu-umidlar, yuksak estetik ideallar asosida amalga oshirilmoqda.

Bugungi kunda yoshlarni tarbiyalashda milliylik, insonparvarlik ruhi yaqqol ko'zga tashlanadi. Ta'lim-tarbiya jarayoni shunchalik murakkab va serqirra jabhaki, uning o'quvchiga ta'sir ko'rsatadigan miqdori va sifatini aniq belgilab berish qiyin. Ayniqsa, bugungi kunda o'quvchilarni o'zi sevgan soha va yo'nalishlar bo'yicha mukammal tarbiyalash kerak. Shu bois o'quvchilarning axloqiy va estetik tarbiyasini ma'lum tizimga solish darkor. Maktab, litsey, kollejlardagi estetik tarbiya o'quvchilardan o'z o'tmishini chuqur o'rganish, mukammal estetik bilimga ega bo'lishni talab qiladi. O'quvchilarni estetik jihatdan tarbiyalash, kerakli zamonaviy asbob-uskunalar, darsliklar, musiqa asboblari hamda boshqa zarur narsalar vositasida amalga oshiriladi. Ko'pchilik maktablarda o'qituvchining yuqori bilim darajasi va estetik madaniyati o'quvchilarni tabiat go'zalligi va san'at asarlari asosida estetik tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

4. Insonning tabiiy, axloqiy va estetik ongi va didining mutanosibliigi

Ijtimoiy ongning shakllaridan biri bo'lgan estetik ong insonning olamga nisbatan estetik munosabatlarini shakllantiradi. U ijtimoiy ongning barcha shakllari bilan uzviy aloqada bo'lib, ijtimoiy hayotda va jamiyatda vujudga keladigan ma'naviy-madaniy dunyoqarashlarni rivojlantirib boradi. Estetik ong haqida so'z yuritar ekanmiz, avvalo estetik ongning o'zi nima? U qanday paydo bo'lgan? Insonlar hayotida estetik ongning roli qanday? va hokazo shunga o'xshash savollar kishini diqqat-e'tiborini o'ziga tortadi.

Estetik ong – bu insonning ichki nafosat dunyosining mahsuli sifatida vujudga keladigan g'oyaviy-ruhiy estetik jarayonlar majmuasidir. Boshqacha qilib aytganda, «estetik ong - ma'naviy-ruhiy voqea-hodisalarning majmui bo'lib, ular ijtimoiy hayot zaminida vujudga keladigan estetik his, estetik did, estetik fikr, estetik orzu, estetik qarash, estetik nazariya tizimini anglatadi»⁹.

Estetik ong insonlar hayotining ajralmas bo'lagi bo'lib, tarixiy taraqqiyot davomida o'zgarib, rivojlanib borgan. Dastlabki estetik ong ko'rinishlari ibtidoiy

⁹ Э. Умаров. Эстетика. – Т.: Ўзбекистон, 1995. 82-бет.

jamoat tuzumi davrida ibtidoiy odamning oddiy tosh va tayoqlardan foydalanib ov qilishi hamda mehnat qurollari yasashidan shakllana boshlagan. Mana shu tarzda odamlarda tabiatga bo'lgan his-tuyg'ular, tasavvurlarning ilk elementlari vujudga kela boshlagan. Asta-sekinlik bilan ularda axloqiy ong ham estetik ong bilan bog'liq holda yuzaga kela boshlaydi. Keyinchalik ularda san'atga bo'lgan qiziqish hosil bo'la borgan. San'at odamlarning estetik ongni takomillashishiga asosiy turtki bo'lib xizmat qilgan. Natijada, bora-bora kishilarda mehnat qilish, tabiat kuchlariga qarshi kurashish, moddiy va ma'naviy boyliklar yaratishga bo'lgan ehtiyojlar kelib chiqqan. Bular barchasi estetik ongning murakkablasha borishi va hozirgi zamon ko'inishiga kelishiga sabab bo'lgan.

Jamiyatda yashayotgan har bir kishining estetik ongi ijtimoiy hayotning moddiy va ma'naviy ehtiyojlari asosida o'zgarib, takomillashib boradi. Xususan, maktab yoshigacha bo'lgan bolalarning estetik ongi bevosita turli xil o'yinchoqlarga moyilligi bilan nafosat olamini anglab eta borsa, maktabni bitirayotgan yoki bitirgan yoshlarda asosan, moddiy va ma'naviy ehtiyojlarga, ishq-muhabbat g'oyalari boy bo'lgan estetik ong o'z mavqeini oshira boradi.

Insonlar hayotida estetik ong turli xil tabaqalarning estetik ideallari, orzu-umidlari tasavvurlarining rang-barang bo'lishiga olib keladi. Bu o'z navbatida estetik ongning tarkibiy qismlarining ham o'zgarishi, bir ko'rinishdan ikkinchi ko'rinishga o'tishiga sabab bo'ladi. Ijtimoiy hayotda sodir bo'ladigan siyosiy ong, huquqiy ong, axloqiy ong, diniy ong kabilar ham estetik ongning o'zgarishiga sabab bo'ladi. Masalan, siyosiy ongning ajralmas bo'lagi bo'lgan mafkura sohasidagi ro'y bergan hodisalar estetik ongni tamomila yangicha g'oyalarga boyitadi. O'zbekistonning mustaqilligi tufayli vujudga kelgan milliy mafkura o'zining estetik ko'rinishlarini milliylik ruhi bilan sug'orishi estetik ongning o'ziga xos xususiyatlarini ma'naviy go'zallik bilan boyishiga olib keldi.

Estetik ongning muhim xususiyatlaridan biri uning o'tmishda ro'y bergan qadriyatlarini, marosimlarni, g'oyalarni o'zida saqlab kelgusi avlodga etkazib berishidir. Shu tarzda har bir davrda rivojlangan estetik ong keyingi davr estetik ongi rivoji uchun zamin bo'lib xizmat qiladi. Bunda estetik did, estetik qarash, estetik nazariya va hokozolar vositachi sifatida xizmat qiladi.

Har bir fanning rivojida estetik ong o'zining estetik baho berishi jihati, qarash va nazariyalarning rang-barang bo'lishi bilan jamiyat to'g'risidagi g'oyalarni boyitib boradi. Kishilarning voqelikka nisbatan estetik onglari ancha murakkab bo'lib, har qanday fan taraqqiyotida namoyon bo'ladi.

Estetik ong jamiyatdagi subyektlarning estetik tomonlarini o'zida ifoda etsa, yakka bir kishining estetik ongi bundan farq qiladi. Chunki bir kishining estetik ongi o'zi uchun kerakli nafosat tamoyillariga tayanilgan holda amalga oshadi. Bu kishi estetik ongi faqat bir kishining estetik dunyoqarashiga asoslanishi, o'ziga xos bo'lgan estetik did, estetik his-tuyg'u, estetik baho kabilarga ega bo'lishi va ko'pchilikning estetik ongiga to'g'ri kelmasligi bilan ajralib turadi. Lekin mana shu tarzdagi bir qancha kishilarning estetik onglarining umumiy jihatlari birlashib ijtimoiy hayotning estetik ongini vujudga keltiradi.

Har bir kishining estetik ongi birinchi navbatda jamiyatda amal qilayotgan estetik hislar, g'oyalar, didlar, go'zalliklar, nafosat olami asosida kamol topib, shaxs ma'naviy madaniyati, estetik ideallarini takomillashtirib boradi. Insonning estetik jihatidan mukammallikka etishishi uchun bularni to'laligicha o'zlashtirish va mohiyatini tushunib etish lozim bo'ladi. Mana shundagina odam estetik ongi doimo estetik ong mahsuli sifatida vujudga keladi. Har bir xalqning yaratgan qadriyatlari vaqt o'tishi bilan har xil tarzda mavjud bo'lgan estetik ideallar va tuyg'ular asosida kelgusi avlodlarga etkazib beriladi.

Jamiyat rivojida inson estetik ongdan doimo bahramand bo'lib boradi. Shuning uchun har bir shaxs ijtimoiy hayotning estetik jihatlarini o'zlashtirish jarayonida estetik ongning ko'nikmalariga, malakalariga, tajribalariga tayanib faoliyat olib borilishi lozim.

Insonning voqelik to'g'risida xayol surishlari, uy-fikrlari, tasavvurlari o'zida estetik ongni bevosita namoyon etadi. Shu estetik ong ko'p qirrali, sermazmun, doimo o'zgaruvchan qismlar asosida vujudga keladi. Estetik ong- estetik idrok, his-tuyg'u, did, baho, tushuncha, nazariya va qarashlar kabi qismlardan iborat. Ular doimo o'zaro aloqadorlikda va bir-birlariga bog'liq holda namoyon bo'ladi.

Estetik idrok - bu insonning obyektiv olamdagi narsa va hodisalarning estetik jihatlarini sezgi organlari orqali aks ettiruvchi ruhiy jarayondir. Estetik idrok insonning go'zallik haqidagi zohiriy va botiniy tushunchalari jarayonlari tabiatini va mohiyatini ochib berishda xizmat qiladi. Inson estetik idrok tufayli tevarak-atrofidagi olamning butun go'zalligi va rang-barangligini anglab etadi. Doimo hissiy kechinmalar asosida estetik idrok voqelikdagi nafosat olamini o'zida aks ettiradi. Bu holat estetik hissiyotni vujudga keltiradi. Estetik hissiyot go'zallik jarchisi bo'lib, inson go'zallikni idrok etmay yoki go'zallik yaratmay hayot kechira olmaydi.

Estetik his-tuyg'ular. Insonning voqelikka nisbatan bo'ladigan munosabatlarining yoqimli yoki yoqimsiz kechinmalari estetik his-tuyg'u deb ataladi. Estetik his-tuyg'ular kishilarning ijtimoiy va tabiat hodisalarining nafosatidan maroqlanishi asosida namoyon bo'ladi. Xo'sh, estetik his-tuyg'ular qanday paydo bo'ladi? Bu borada D.Didro shunday deydi: «Odamzod his etish va fikrlash qobiliyati bilan tug'iladi. Inson yaxshi va yomon, qodir va zaif, komil va nokomil ehtiyojlari bilan tug'iladi. Bizning ehtiyoj va qobiliyatlarimiz mashqi tug'ilishimiz bilanoq boshlanadi va tartib, uyg'unlik tushunchalarining paydo bo'lishiga yordam beradi»¹⁰. Didroning bu fikrlarida nafosat his-tuyg'ulari tajriba orqali, insonning narsalarni his qilishlari va anglab etishlarida yuzaga keladi. Shuningdek, nafosat his-tuyg'ulari xususida Kant aytadiki: har qanday narsa va hodisalarni idrok etish jarayonida paydo bo'ladigan zavq, xushchaqchqlik yoki yoqimsizlik voqelikda mavjud bo'lmay, balki insonga taalluqli holat bo'lib, insonning maqsadga muvofiqligini belgilaydi. Insonlardagi his-tuyg'ular ular didlarining rang-barangligini ham ko'rsatib turadi.

¹⁰ P.Мирзаев. О.Зиётов. Нафосатшунослик. –Самарқанд, 1993. 25-бет.

Estetik did – bu insonning voqelikdagi hodisalarni, san’at asarlaridagi estetik baholash, ulardagi go’zallikni xunuklikdan ajrata bilish qobiliyatidir. Estetika tarixiga ko’ra, did uzoq ijtimoiy tarixiy taraqqiyotning mahsuli sifatida mehnatning turli sohalaridagi ijodkorlikning hosilasidir. Shuning uchun hech qachon didsiz odam bo’lmaydi. Chunki har bir insonda yaxshi yoki yomon, go’zal yoki xunuk did mavjud. Estetik did kishining hissiy idrokidan boshlanib, estetik ideallar, ijtimoiy ideallar natijasida kamol topa boradi. Estetik did bu kishilarning faqatgina «o’qigan kitoblari, ko’rgan kinolari qanchaligida yoki kiygan kiyimlarida emas, balki ongi va tushunchalarning sofligi va yuksakligidadir¹¹. Estetik did insonning chinakam chiroyini belgilab, estetik bahoning qanday bo’lishiga bog’liqdir.

Estetik baho – bu go’zallikni, narsa va hodisa, voqea va dalillarning nafosat olami qimmatini bevosita emas, balki to’la ma’nosini anglab etgan holda bilishdir. Shuning uchun estetik baho kishining oddiy sezgi, kechinmasi bo’lmay, ma’lum nafosat tamoyillariga, nafosat sohasining teran tomirlarini anglagan holda baholash usulidir. Inson estetik kechinmalarining sofligi, yuksakligi va olijanoblighi bevosita estetik bahoga bog’liqdir. Mana shu tuyg’ular zavqiga quloq solib estetik baho berishning ham yaxshi, ham yomon tomonlari bor. Inson har bir narsani maqtab yoki uni rohat bilan tomosha qilib estetik huzur olishi mumkin. Qolaversa, inson o’zining xayollari, shirin orzular va serjilo kayfiyatlari ta’siriga berilib, ma’lum bir narsa yoki hodisaga ortiqcha baho berib yuborishi, uning ayrim kamchiliklarini sezmasligi mumkin. Ana shunday paytda estetik tushuncha kishiga katta yordam beradi.

Estetik tushuncha – kishilarning voqelikda va tafakkurda yuz berayotgan nafosat olamini estetik his-tuyg’ular va kechikmalar asosida muhim tomonlar va belgilarini umumlashtirishdir. Inson hayoti davomida estetik tushuncha oddiydan murakkabga qarab rivojlanib boradi. Bunda hissiyot orqali bilish mumkin bo’lmagan buyumlar mohiyatini rasional yo’l bilan bilib olinadi. Estetik tushuncha tabiat va jamiyatlardagi nafosat olami obyektiv qonunlarini bilishning asosiy quroli hisoblanadi. Masalan: «olma» tushunchasining estetik mohiyatini uning rangi, tuzilishi, mazasiga qarab, estetik tushunchamiz orqali baholaymiz. Demak, inson hissiy tajribalaridan olingan ma’lumotlar estetik tushuncha orqali umumlashtirilib o’zida go’zallikni ifodalaydi.

Estetik nazariya – bu obyektiv borliqdagi estetik jarayonlarni o’zida ifodalovchi go’zallikning tamoyillar, qoidalar, tushunchalar, bilimlar tizimidir. Estetik nazariya kishilarning orzu-umidlari, ideallari g’oyalarini tartibga solib, ularga latofat va nazokat bag’ishlaydi. Ayniqsa, estetik nazariya falsafiy jihatdan mazmunli tasavvurlar, dalil-isbotlarga bevosita asoslanadi. Estetik qarashlar -vokelikning go’zalligini his-tuyg’ular asosida idrok etib, bevosita izchillik bilan nafosat olamini anglashdan oldin sodir bo’ladigan ruhiy jarayon. Inson tevarak atrofidagi o’zgarishlarning estetik jihatlarini o’zining hislari, didi, tasavvurlari

¹¹ С.А.Юлдошев. Антик фалсафа. – Т.: 1999. 26-бет.

bilan tushunib yetishga intiladi. Ana shu intilish kishilarda turli estetik qarashlar shakllanishiga olib keladi.

Umuman olganda, estetik ongning yuqorida ko'rib o'tilgan tarkibiy qismlari insoniyat estetik tafakkurining boyishi, axloqiy va ma'naviy jihatdan pok bo'lishi, iste'dodli va bilimdon kishilarning komil inson bo'lib etishishi uchun xizmat qiladi.

5. "Ommaviy madaniyat"ning yoshlar estetik didiga ta'siri

"Ommaviy madaniyat" tushunchasi yangi asrga kelib barcha insonlarni o'z qamroviga oldi. Natijada jamiyatda tarbiya masalalariga e'tiborsizlik bugungi kunda yoshlar estetik didiga ta'sir etuvchi hodisa sifatida e'tirof etilayotgan "ommaviy madaniyat"ning keng tarqalishiga olib keladi. Bu tushuncha niqobi ostida jamiyatda axloqiy buzuqlik va zo'ravonlik, individualizm, egosentrizm g'oyalarni tarqatish, kerak bo'lsa, shuning hisobidan boylik orttirish, boshqa xalqlarning necha ming yillik an'ana va qadriyatlarini, turmush tarzining ma'naviy negizlariga bepisandlik, ularni qo'porishga qaratilgan xatarlar odamni tashvishga solmay qo'ymaydi". "Ommaviy madaniyat" yoshlarni o'z domiga tortishi g'oyatda xavotirlidir. Bu hodisa aksariyat hollarda haqiqat, go'zallik, ezgulik singari muqaddas tushunchalarni umumiste'molchilik ehtiyoji bilan bog'lab, iste'mol va tovar sifatida xaridorgir bo'lishiga qaratilgan maqsadni targ'ib qiladi.

Bugungi kunda turli niqoblar ostidagi salbiy holatlar va ular shakllantirish mumkin bo'lgan illatlar bilan umuminsoniy qadriyatlar orasidagi keskin tafovutni anglay bilish zamon talabidir. Ommaviy madaniyat eng avvalo, milliy estetik tafakkurga zarba berib, jamiyatning g'oyaviy tizimini izdan chiqarishi bilan hatarli ekanligini ham to'g'ri tushunish kerak. Bu xavf-xatarga qarshi qat'iy tura oladigan shaxsni shakllantirishda tarbiyaning barcha ko'rinishlarini uyg'un holda olib borish shart. Estetik tarbiya aynan shu maqsad yo'lida yosh avlodni milliylikka zid bo'lmagan estetik ideal timsolida, yuksak didli qilib tarbiyalashdek dolzarb vahimani amalga oshiradi.

"Ommaviy madaniyat"ning asl maqsadi o'sib kelayotgan yoshlarni har kuyga solish, jamiyatda axloqiy buzuq g'oyalarni qo'llab-quvvatlash bo'lib, u ma'naviy oziq beradigan, o'quvchini mushohadaga undab, tasavvur olamining kengayishiga xizmat qiladigan asarlarni yaqiniga yo'latmaydi. Shuning uchun mavjud "ommaviy madaniyat" namunalarini badiiy-estetik qimmatga ega emas. Bundan tashqari, "ommaviy madaniyat" xoh G'arb, xoh Sharq bo'lsin uning ma'naviy hayotiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. U yildan-yilga inson shaxsigacha, uning estetik tafakkuriga juda katta kuch bilan daxl qiluvchi hodisaga aylanib bormoqda. Bu, ayniqsa, estetik tarbiyaning eng muhim vositasi bo'lgan san'at orqali jamoatchilikka ta'sir etmoqda.

XX asrning 70-yillarida amerikalik bir qator sotsiologlar, faylasuflar, san'atshunoslar "ommaviy madaniyat"ning ijtimoiy taraqqiyotga, ayniqsa, umummadaniy jarayonlarga ta'siri haqida qator tadqiqotlarni olib borishdi. Bu borada sosiolog Ch.Reychning tadqiqotlari muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, uning "Isyonkor yoshlar o'zlarining shaxsiy "madaniyat"larini yaratmoqdalarki, bu

madaniyatning asosini kiyim, musiqa va narkotiklar tashkil etmoqda. Yosh “isyonkorlar” madaniyatning ijtimoiy taraqqiyot bilan bog‘liq falsafiy, axloqiy, estetik ahamiyatidan hamda muomala va muloqot madaniyatidan yuz o‘g‘irgan xolda o‘zlariga mos qadriyatlarni yaratmoqdalar va ularni himoya qilmoqdalar. Bu kabi “yangi odam” uchun mazkur qadriyatning asosi – bu o‘zini mavjud tizimdan tashqarida xis qilishga bo‘lgan layoqatidir” – degan fikrni estetik tarbiya sohasida amalga oshirish zarur bo‘lgan ishlar qatorida ekanligini belgilab beradi.

“Ommaviy madaniyat” estetik tafakkurga tahdid soluvchi, shaxsda boy estetik dunyoqarashni hosil qilish hamda dunyoni go‘zallik mezonlari asosida o‘zlashtirishga xalaqit beruvchi g‘ayriestetik hodisa ekanligi o‘zbekistonlik tadqiqotchilar tomonidan ham atroflicha yoritib berilgan. Chunonchi, tadqiqotchi D.Umarova: “XXI asr ommaviy madaniyati zamonaviy qiyofada go‘yo rivojlangan madaniy dunyoga integratsiyalashish, liberallashtirish, demokratlashish niqoblari ostida namoyon bo‘lmoqda. Bu niqoblar ostidagi salbiy holatlar va ular shakllantirish mumkin bo‘lgan illatlar bilan umuminsoniy qadriyatlar orasidagi keskin tafovutni anglay bilish zamon talabidir. Ommaviy madaniyat, eng avvalo, milliy axloqqa zarba berib, jamiyatning g‘oyaviy tizimini izdan chiqarishi bilan hatarli ekanligini ham to‘g‘ri tushunish kerak. Bu xavf-xatarga qarshi qat’iy tura oladigan shaxsni shakllantirishda tarbiyaning barcha ko‘rinishlarini uyg‘un holda olib borish shart”, – degan fikrni ilgari suradi.

Shuni ta’kidlash zarurki, hozirgi paytda turli arzonbaho ishqiy yoki detektiv sarguzashtlarning bozori chaqqon. Didsiz, saviyasiz, millatining tayini yo‘q “badiiy” filmlarning auditoriyasi kengayib bormoqda. Bunday holatlar o‘z navbatida, “ommaviy madaniyat” unsurlarining faolligini oshirishga xizmat qiladi.

“Ommaviy madaniyat”ning milliy estetik tarbiyaga tahdidi shundaki, u tub mohiyatiga ko‘ra milliy madaniyatlarning kushandasi bo‘lib, u madaniy xilma-xillikni xushlamaydi, uning asl maqsadi – bu olamni bir xil rangda ko‘radi va tasvirlaydi.

Ma’lumki, estetik tarbiyada insonning tashqi ko‘rinishi, uning jamoat orasida o‘zini tutishi, jismoniy baquvvat bo‘lishi ham katta ahamiyatga ega. Biroq, bu xushro‘y, baquvvat odamlar estetik tarbiyalidir, degani emas. Estetik tarbiyalanganlik yuksak didga ma’naviylik bilan bog‘liqdir. Lekin gap bunday didning taraqqiyoti, insonning boshqa fazilat va xususiyatlari hisobiga o‘sganmi yoki ularning yuksalishiga xizmat qiladimi? Binobarin, estetik madaniyatli odamning didi yuksak bo‘lishi tabiiy, faqat yuksak didni shakllantirish estetik tarbiyaning asosiy vazifasi bo‘la olmaydi.

Insonning ma’naviy jihatdan yuksalishida tarbiyaning boshqa shakllariga nisbatan estetik tarbiyaning o‘rni va ahamiyati ko‘proqdir. Chunki estetik tarbiyaning asosida insonning hayotga bo‘lgan ijodiy munosabati yotadi. Shuning uchun insondagi faqat go‘zal narsalarni ajrata olish va qadriga etish qobiliyatini tarbiyalash bilan barobar uning umuman hayotga ijodiy yondashishini voyaga yetkazish - bu juda katta ijtimoiy va siyosiy ahamiyatga molik bo‘lgan masaladir. Zero, har kuni bir ishni qiladigan odam bilan mehnat faoliyatida yangilik va ijodkorlikka intiladigan insonning mehnat unumdorligi va samaradorligi o‘rtasida

keskin farq bor. Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda tashvishli va tahdidli hodisa sifatida e'tirof etilayotgan "ommaviy madaniyat"ning avj olishi estetik tarbiya masalalariga e'tiborsizlik natijasida yuzaga keladi.

6. Sport va uning ma'naviy-estetik jihatlari

Sport nafosatli tarbiya vositasi sifatida zamonaviy insonni kamol toptirishda alohida e'tiborga ega. Hozirda sportni rivojlantirish mamlakatimizda davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad yosh avlodni jismonan baquvvat, sog'lom, vatanning jasur himoyachisi qilib tarbiyalashdir. Bugun yurtimizda sportni rivojlantirishga doir ko'plab dasturlar ishlab chiqilgan va ular jamiyat munosabatlarida amalda ishtirok qilmoqdalar. Keyingi kunlarda O'zbekiston ko'plab sport turlari bo'yicha jahon musobaqalarini uyushtiruvchi va o'tkazuvchi mamlakat sifatida jahon hamjamiyatida ko'zga ko'rinib bormoqda. Ana shularning barchasi muayyan ma'noda inson nafosatli dunyoqarashini, tafakkurini sog'lomlashtirishga qaratilgan. Bir so'z bilan aytganda, sport nafosatli tarbiyaning muhim vositasi sifatida «Farzandlari sog'lom yurtning kelajagi porloq bo'ladi» degan maqsadni amalga oshirishga muhim hissa qo'shadi.

Sport estetikasi – estetika va nafosat falsafasi ilmining tarkibiy qismi bo'lib, u sport sohasidagi estetik qonuniyatlarni o'rganish bilan birga sportning estetik mazmunini, uning jamiyat madaniyatidagi o'rnini, sport bilan san'atning o'zaro aloqadorligini o'rganadi. Sport insonni har qanday qiyinchiliklarni sabr-matonat, kuchli iroda va oldinga intilish, atrofdagilarga hurmat bilan munosabatda bo'lish kabi xususiyatlarni shakllantiradi. Sport bilan shug'ullangan insonning ichki dunyosiga sport orqali yangicha qarash, yangicha insoniy hissiyotlar kiradi. Sport insonning irodasini toblaydi, uni aniq maqsad sari intilish, qiyinchiliklarni bardosh va chidam bilan yengishga o'rgatadi. Sport inson qalbida g'alabaga ishonch, g'urur va iftixor tuyg'ularini tarbiyalaydi. Sport odamni mard, matonatli, bardoshli qilib tarbiyalab, hech bir narsa millat va mamlakatni sport kabi tezda dunyoga mashhur qila olmaydi. Ma'naviy va jismoniy barkamol avlodni tarbiyalash faqat milliy ehtiyojgina emas, balki umumdavlat ahamiyatiga molik masaladir. Keyingi paytlarda, asosan, sport o'yinlari, sport turlari go'zalligiga e'tibor berilishi, tashkiliy masalalar inson ehtiyojiga moslashishi va unda kishilarning shaxsan ishtirok etishi hammadan ko'ra jozibali, go'zal va zavqiy his-tuyg'ularning shakllanishiga olib kelmoqda. Sport kishilarning har tomonlama rivojlanishiga yordam berib, sog'ligini mustahkamlaydi. Sport jamiyatda sog'lom turmush tarzini yaratib insonning ma'naviy va estetik borlig'ini o'zgartiradi.

Yoshlarni estetik tarbiya vositalari bilan tarbiyalashda jismoniy tarbiya va sportning roli beqiyos kattadir. Insonlarning hamisha sog'lom, baquvvat va mustahkam irodali bo'lib yetishishida jismoniy tarbiya muhim vositadir.

Mashhur Yunon donishmandi Aflotun baxt haqida fikr bildirib: «Inson uchun birinchi baxt – uning sog'ligi, ikkinchisi – go'zalligidir»¹², – degan ekan. Haqiqatdan, inson o'zining doimo sog'lom bo'lishini istasa, sport bilan shug'ullanib turishi zarur. Sport – insonning yoshidan qat'i nazar, uni kuchiga

¹² P.Мавлонова, О.Тўраев, К.Ҳоликбердиев. Педагогика. – Т.: Ўқитувчи, 2001. 427-бет.

kuch, qaddi-qomatiga qomat qo'shadi, kishilardagi salomatlikni mustahkamlaydi, mehnatga qiziqishini oshiradi, uzoq umr ko'rishini ta'minlaydi.

Jismoniy tarbiya xalq madaniyati ekanligini tarix orqali bilish mumkin. Xususan, O'zbekiston hududida qadimdan yashab kelgan xalqlar jismoniy madaniyat kishilar ma'naviy va jismoniy barkamolligini oshirishligini o'sha davrlardayoq bilishgan. «Avesto»da yozilishicha qadimda «bolalarni harbiy ishga tayyorlash ularni jismonan chiniqtirishdan iborat edi. Darvoqe, harbiy tayyorgarlik jarayonida bolalar otda chopish, ov qilish, qilichbozlik va qalqonda raqibidan o'zini himoya qila bilish, suvda suzish, uzoqqa yugurish, sakrash, nayza irg'itishni egallashi majburiy bo'lgan»¹³. Kishilarning jismoniy madaniyati xalqimiz turmush tarziga shu o'tmish merosimiz asosida singib, butun ijtimoiy hayotda bunday tarbiyani amal qilishi, insonni o'zi o'sib ulg'ayadigan zaminni sevishga, yurtida doimo go'zal va nozik sport turlari rivojlanishiga undagan. Hattoki, turmush qurish jarayonida «erkak kishi, avvalo, uylanish uchun moddiy va ma'naviy tomondan to'q va jismonan baquvvat bo'lishi lozim»¹⁴ bo'lgan. Shu sababdan ota-bobolarimiz o'z farzandlarining jismoniy madaniyatiga alohida e'tibor berib kelishgan.

O'zbekiston zaminidan topilgan arxeologik yodgorliklar, tarixiy obidalar, qolaversa "To'maris" afsonasi, "Alpomish", "Go'ro'g'li", "Qirq qiz" va boshqa turkum xalq og'zaki dostonlarida ilgari surilgan g'oyalar bu yerda jismoniy tarbiya qabila va urug'chilik davridayoq keng tarqalganligidan dalolat beradi.

Sharqning buyuk mutafakkirlari Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, At-Termiziy va boshqalar jismoniy tarbiya rivojiga katta hissa qo'shganlar. Jumladan, Abu Nasr Forobiy o'zining siyosiy-falsafiy qarashlarida jismoniy harakatlar bilan shug'ullanish zarurligini, bunday harakatlar insoniy baxtga erishishning asosiy omili ekanligini aytgan. Jismoniy tarbiyaning rivojlanishida Abu Ali ibn Sinoning alohida o'rni bor. U o'z asarlarida jismoniy mashqlarning inson rivojlanishi va salomatligidagi mohiyatini, tanani toza tutish, faol harakatlar bilan shug'ullanish, sayohat qilish inson kamolotining muhim omili ekanligini ko'rsatgan. Ibn Sino jismoniy tarbiya har kimga moslangan bo'lishini, shug'ullanuvchining imkoniyat me'yorida amalga oshirishi lozimligini ta'kidlagan.

Turli milliy jismoniy mashqlar, o'yinlar va musobaqalar: kamondan otish, nayza irg'itish, kurash, qilichbozlik, ot poygasi, ot sporti o'yinlari, shatranj ya'ni shaxmat O'zbekiston xalqlari turmushining an'anaviy tarkibiy qismi hisoblangan¹⁵.

Ona zaminimizda XIV-XV asrlarda ma'naviy va jismoniy madaniyatga bo'lgan munosabat rivojlanib, bu davrda Amir Temur jismoniy madaniyatni estetik tarbiyaning asosiy sohasiga aylantirdi. Xususan, harbiylarni jismoniy tarbiyalashga alohida e'tibor berilib, ular o'rtasida kurash, kamon otish, ot sporti o'yinlari bo'yicha ko'plab musobaqalar o'tkazib turilgan. Vaholanki, Amir Temurning «Askari quvvatli mamlakat boy bo'lur, boy mamlakatning askari

¹³ Ж.Йўлдошев, С.Ҳасанов. Авестода ахлокий-таълимий қарашлар. – Т.: Ўқитувчи, 1992. 22-бет.

¹⁴ Ўша асар. 26-бет.

¹⁵ Ўзбекистон Республикаси. Энциклопедия. – Т.: Қомуслар Бош таҳририяти, 1997. 362-363-бетлар.

quvvatli bo'lar» degan so'zlari zamirida jismoniy tarbiya masalasi yotganligini har bir inson mushohada etsa ajab emas.

Diyorimiz qadimdan milliy o'yinlarga boy. Zero, «Arg'imchoq», «Bekinmachoq», «Qilichbozlik», «Oq terakmi, ko'k terak?», «Chillik», «Tortishmachoq» va boshqa milliy o'yinlar bolalarning joni dili. Bu o'yinlar yosh bolalar jismoniy madaniyatini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Jismoniy tarbiya estetik tarbiya vositasi sifatida yosh avlodni tarbiyalab voyaga etkazishda muhim ahamiyatga ega. U insonning tevarak-atrofidagilar iymon-e'tiqodli va sadoqatli bo'lishi, bardoshli va bir so'zli bo'lishi, sog'lom va baquvvat bo'lishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Jismoniy tarbiya bolalarning barcha a'zolari sog'lom o'sishini ta'minlab, ularda aqliy va jismoniy barkamollikni tarbiyalaydi. Jismoniy tarbiyaning maqsadi avvalo, har tomonlama jismonan baquvvat, sog'lom fikrli, mustahkam irodali, qolaversa, alp qomatli o'g'lonlarni, chiroyli va ko'rkam ko'rinishli qizlarni tarbiyalashdir.

Jismoniy tarbiya insonni doimo hushyor, sezgir bo'lishga chorlaydi. Kishining jismonan sog'lom bo'lishi o'zining ma'lum maqsad asosida olib borayotgan harakatlari, tabiat bag'rida yoki chiroyli sport zallari va maydonlarida jismoniy mashqlar bilan shug'ullanishi – bularning barchasi kishidagi estetik his-tuyg'ularni, ideallarni, qarashlarni, didini tarbiyalaydi. Bunday sport o'yinlari va xilma-xil mashqlar estetik kechinma, hislarni yuksak hissiyot bilan boyitadi. Ba'zida jismoniy mashqlar o'zida estetik tarbiyani namoyon etmayotgandek tuyuladi, lekin bu mashqlarni diqqat bilan kuzatsak, unda jismoniy va estetik tarbiyaning uyg'unligi ko'rinadi. Bu narsaga ko'proq o'quvchilar e'tibor beradi. Chunki o'quvchilar jismoniy tarbiya darslarida o'zining qiziquvchan, intiluvchan xislatlari orqali juda chiroyli jismoniy mashqlarni bajaradilar va undan zavq-shavqqa to'ladilar. O'qituvchi bolalarni faqatgina jismonan tarbiyalab qolmay, balki o'quvchini estetik jihatdan ham tarbiyalaydi. Jismoniy tarbiyaning mohiyatini chuqur anglab etgan kishi faqat o'zining sog'lom bo'lishinigina emas, balki doimo xushchaqchaq, ochiqko'ngilli, xushmuomalali, chiroyli, go'zal bo'lib yurishini ham ta'minlaydi.

Bugungi kunda yosh avlodni jismonan baquvvat va estetik jihatdan go'zal qilib tarbiyalash davr talabiga aylandi. Mamlakatda «Sog'lom avlod» dasturi ishlab chiqildi va bu dastur asosida jismoniy tarbiya va sport sohasidagi milliy qadriyatlarni tiklashga erishildi. «Farzandlari sog'lom yurt qudratli bo'ladi, qudratli yurtning farzandlari sog'lom bo'ladi», degan fikr davlatimizning yoshlarga oid siyosatidagi muhim yo'nalishni belgilaydi. Bu fikrning zamirida qanchadan qancha hikmat yotganligini anglab etish, kelajagimizning chiroyli va ko'rkam bo'lishi, o'zbek farzandlarining jahon maydonlaridagi nufuzi orta borayotganligida namoyon bo'lmoqda. Shuningdek, yildan-yilga chiroy ochib borayotgan O'zbekistonda sport inshootlarining qad rostlayotgani kelajak mevasidir. Bunday maskanlarda ham jismonan, ham aqlan, ham estetik jihatdan mukammal tarbiya olayotgan yoshlarimiz ko'payib bormoqda. Sharqirab oqib turgan suv qanchalik go'zal va zilol bo'lib dalalarga chiroy baxsh etganidek, o'zbek farzandlari ham o'zlarining sport sohasida erishayotgan muvaffaqiyatlari bilan

o'zlarini go'zal, odob-axloqlarini sermazmun, yurtimiz dovrug'ini dunyoga taratish masalasida kattadan-katta muvaffaqiyatlarni qo'lga kiritmoqdalar.

Sport insonning jismoniy va ma'naviy kamoloti uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, sport bilan shug'ullanish insondan ijodiy faollikni talab qiladi. Sportning estetika bilan bevosita bog'liq bo'lgan turlari - figurali uchish, badiiy gimnastika, sinxron suzish, ot sporti, qilichbozlik, sport akrobatikasi, sport gimnastikasi, suvga sakrash, engil atletika va boshqa turlari o'z mohiyatiga ko'ra san'at darajasida ijro etiladi. Sportchi ko'pgina sport turlarida o'zi bajaradigan mashqlarni bajarishda o'z faoliyatiga ijodiy tarzda yondashishi, Shu paytgacha hech kim tomonidan qo'llanilmagan yangi-yangi xatti-harakat va mashq usullarini ishlab chiqishi hamda ularni ijro jarayonida ijodiy tarzda qo'llashi talab etiladi. Figurali uchish, badiiy gimnastika, sport akrobatikasi, sport gimnastikasi kabi sport turlarida sportchi tomonidan o'z faoliyatiga ijodiy tarzda yondashib yangi usul, yangi harakatni sportning muayyan turiga nisbatan tatbiq qilishi o'sha usul va harakatni keyinchalik boshqalar tomonidan ijodkor sportchi nomi bilan atalishiga ham olib kelingan. Sport jamiyat taraqqiyoti jarayonida doimo takomillashib, sportning yangi turlari paydo bo'lib, turli milliy sport turlari boshqa halqlar tomonidan qabul qilinib halqaro maydonda ommalashib bormoqda. Sportning ko'pgina turlari olimpiada o'yinlariga, jahon chempionatlariga kiritilib yanada rivojlantirilmoqda. Sportning estetika bilan bog'liq jihatlari yanada kengayib, takomillashib bormoqda. Sport estetikasi deganda, inson harakati go'zalligi va ulug'vorligini estetik anglab etish tushuniladi. Sport estetikasining rivojlanish jarayonlari insonning ma'naviy va jismoniy yetuklik uyg'unligining in'ikosidir. Bunda insonda jismoniy rivojlanish, jismoniy tayyorgarlik, jismoniy kamolot, jismoniy ta'lim, jismoniy madaniyat kabi bosqichlar kuzatiladi. Sport bu musobaqa jarayonida namoyon bo'ladigan u yoki bu jismoniy mashq turiga eng yuqori natijaga erishishga yo'naltirilgan maxsus faoliyatdir.

Sport ijodiy faoliyat bilan bog'liq bo'lib doimo rivojlanib borar ekan, sport sohasidagi moddiy boyliklar ham takomillashib boradi. Sport sohasidagi moddiy boyliklarga sport inshootlari, stadionlar, sport zallari, basseyn, kortlar, jismoniy tarbiya jihozlari, maxsus kiyim, poyafzal, Shuningdek sport sohasida erishilgan yutuqlar, ya'ni kamolot darajasi kiradi. Ma'naviy boyliklarga jismoniy tarbiya haqidagi fan, san'at asarlari, adabiyot, musiqa va boshqalar kiradi.

Jismoniy tarbiya va sportning maqsadi – inson tanasidagi barcha a'zolarining sog'lom o'sishini ta'minlash barobarida uni aqliy va jismoniy mehnatga, shuningdek, Vatan mudofaasiga tayyorlashdan iboratdir. Abdulla Avloniyning fikricha, sog'lom fikr, yaxshi axloq va ilm-ma'rifatga ega bo'lmoq uchun badanni tarbiya qilish zarurdir.

Jismoniy tarbiya va sport insonlarga katta ta'sir ko'rsatib, salomatligini mustahkamlaydi, ishlash qobiliyatini oshiradi, uzoq umr ko'rishiga yordam beradi. Sport – har qanday yoshda ham qaddi-qomatni tarbiya qilish, kuch-quvvatni saqlab turishning vositasi hisoblanadi.

Shaxsning har tomonlama uyg'un rivojlanishi uchun sport turlarining ahamiyati katta. Sport insonni jismoniy chiniqtiradi, tarbiyalaydi, uni go'zallikka va ezgulikka chorlaydi. Sportchilar ajoyib mashqlarni, harakatlarni bajarib muxlislarda katta estetik zavq-shavq uyg'otadilar, ularga quvonch bag'ishlaydilar. Sportning estetik turlari figurali uchish, badiiy gimnastika, sinxron suzish, ot sporti, qilichbozlik va boshqalardir. Bu sport turlari o'z mohiyatiga ko'ra san'at darajasida ijro etiladi. Sportning juda ko'plab turlari mavjud bo'lib, ularga Akademik eshkak eshish, Alpinizm, Aviatsiya sporti, Avtomobil sporti, Badiiy gimnastika, Badminton, Basketbol, Baydarka va kanoeda eshkak eshish, Biatlon, Bodibilding, Boks, Dzyudo, Erkin kurash, Figurali uchish, Fristayl, Futbol, Gandbol, Kamondan otish, Karate, Kurash, Mini futbol, Motosport, Og'ir atletika, Ot sporti, O'zbek jang san'ati, Parashyut sporti, Qilichbozlik, Radiosport, Regbi, Sambo, Shashka, Shaxmat, Sport akrobatikasi, Sport gimnastikasi, Stol tennisi, Suv polosi, Suvda suzish, Suvga sakrash, Sinxron suzish, Tennis, tog' chang'i sporti, Turon yakka kurashi, Taekvondo, Uloq ko'pkari, Velosiped sporti, Voleybol, Xokkey, Yengil atletika, Yunon rum kurashi, shashka, shaxmat, Chim ustida xokkey kabi sport turlari kiradi. Sportning barcha turlari insonning jismoniy va ma'naviy kamolotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Sportning estetik turlaridan yana biri figurali uchish bo'lib, bu sport turi konkida yuguruvchi sportchining muz ustida harakat yo'nalishini o'zgartirishi, aylanishlar va sakrashlar bilan bog'liq harakatlariga asoslanadi. Figurali uchish ayollar va erkaklarning yakka holda va juft bo'lib musiqa sadolari ostida muz ustidagi raqslarini o'z ichiga oladi. Figurali uchishda qadamlar kombinatsiyasi, ko'tarish, alohida va birgalikdagi aylanishlar, sakrashlar kabi bajarilishi shart bo'lgan mashq elementlari mavjuddir.

Qishki sport turlaridan fristayl – tog' chang'i sporti turi bo'lib, fristaylning mogul, chang'i baleti va chang'i akrobatikasi kabi turlari bor. Mogul past, baland trassadan tez tushish, chang'i baleti – tepalikdan turli shakllar, qadamlar, aylanishlar, burilishlar va boshqalarni bajarib tushish bo'lsa, chang'i akrobatikasi – trampindan salto, piruet va boshqa akrobatik shakllarni bajarib sakrashdir. Fristayl go'zal, latofatli va jozibali sport turlaridan biri bo'lib, u paydo bo'lgan davrda chang'ichilarning dam olish turi bo'lib, keyinchalik sport musobaqalariga kiritilgan. Fristaylda sportchilarning artistlik mahorati hakamlar tomonidan baholanib, bu sport turi go'zalligi va tomoshabopligi uchun chang'i bo'yicha o'tkaziladigan tadbirlarga kiritilgan.

Sport turlari ichida eng ommaviy va qiziqarli sport o'yinlaridan biri futbol bo'lib, o'zining ommaviyligi va ishqibozlarining ko'pligi bilan ajralib turadi. Futbol o'yinchilarning mahorati, trener tomonidan o'yinning tashkil qilinishi, kombinatsiyalarning belgilab, ko'rsatib berilishi natijasida ishqibozlarning estetik did va ehtiyoji talablariga javob beradigan sport turidir. O'yinchilarning mahorati, o'yinni tashkil etish va o'tkazilishidagi jamoaviylik, darvozaga to'pning kiritilishidagi futbolchilarning chiroyli o'yin ko'rsatishi va muhlislar tomonidan uni qo'llab-quvvatlanishi futbolga alohida qiziqish va joziba bag'ishlaydi.

Belgilangan qoidaga ko'ra ikki sportchining yakkama-yakka olishuviga asoslangan sport turi kurash bo'lib, kurashish san'ati ko'pgina xalqlarda rivojlantirilib, takomillashtirilib kelingan. Kurash insonni kuchli, epchil, chidamli va irodali qilib tarbiyalash vositalaridan biri bo'lib, xalqaro maydonda sport kurashining Yunon-Rum kurashi, erkin kurash, dzyudo, sambo, o'zbek kurashi va boshqa turlari keng tarqalgan. Kurash azaldan o'zbek xalqi turmush tarzining uzviy qismi bo'lib kelgan. O'zbek kurashi nafaqat estetik go'zalligi bilan, balki muayyan axloqiy me'yorlar va tamoyillarga tayanishi bilan ham ajralib turadi. Sharq yakkakurashi turlari ichida yaponlarning karatesi, xitoylarning ushushi, koreyslarning tekvondosi o'ziga xos usul hamda jozibaga ega. Estetik sport turlaridan biri bo'lgan ot sporti ot bilan turli-tuman chiroyli mashqlarni bajarishdan iborat bo'lib, ot sportining asosiy turlari otni yo'rttirish, to'siqlardan sakrab o'tish, uch kurash, otda turli mashqlarni bajarish, poyga, otda ov qilish kabilardan iboratdir. Chavandoz ot bilan turli mashqlarni bajarishi, oldinga, orqaga, aylanma harakatlar qilishi, otni yo'rg'alatib, sakratib raqs elementlarini bajarishi mumkin. Bu esa ot sportiga o'ziga xos joziba va latofat bag'ishlaydi.

Sportning estetik turlaridan sport akrobatikasi gimnastika shaklidagi jismoniy mashqlardan iborat bo'lib, sakrash, sport uskunalariga tayanib yoki ularsiz muvozanatni saqlab bajariladigan, kuch va epchilik namoyon qilinadigan mashqlar majmuasidir. Akrobatik mashqlar dinamik va statik mashqlarga bo'linib, dinamik mashqlar o'mbaloq oshish, to'ntarilish, salto, ya'ni turgan joyda muallaq holda o'mbaloq oshib yana o'z vaziyatiga qaytish, statik mashqlar turli vaziyatda muvozanatni saqlash, chalqanchasiga ag'darilib turli mashqlarni bajarishdan iboratdir.

Sport akrobatikasi kuch akrobatikasi, sakrash akrobatikasi, elka akrobatikasi, komik akrobatika kabi turlarga bo'linadi. O'zbekiston sirk va estrada dasturlarida akrobatikadan keng foydalanib, ot ustida akrobatika, masxarabozlik va jangovorlik mashqlarida ham akrobatikadan keng foydalaniladi.

Sport gimnastikasi sportning asosiy turlaridan biri bo'lib, ayollar va erkaklarning maxsus gimnastika anjomlari, ya'ni snaryadlarda va erkin mashqlar bo'yicha o'tkaziladigan musobaqalarni o'z ichiga oladi. Sport gimnastikasi sportchidan katta jismoniy kuch, chaqqonlik, qo'rqmaslik, harakatlarni muvofiqlashtirishda aniqlikni talab etib katta estetik qiymatga ega bo'lgan mashqlar majmuasini o'z ichiga oladi. Sport gimnastikasida mashqlar erkaklar o'rtasida yog'och otda, halqalarda, tayanib sakrash tarzida, qo'shpoya, ya'ni parallel yog'ochlarda, yakkacho'pda bajariladi. Ayollar o'rtasidagi sport gimnastikasi mashqlari tayanib sakrash, xodada, har xil balandlikdagi qo'shpoyada, erkin tarzda bajariladigan mashqlar kabi turlarga bo'linadi. Sport gimnastikasi sportchi atletlar tomonidan eng go'zal, turli-tuman, yuqori estetik qiymatga ega bo'lgan mashqlar bajarish imkoniyati bo'lgan sport turi hisoblanadi.

XULOSA

Ijtimoiy taraqqiyot jarayonida o'zbek xalqi estetik tarbiyasi jamiyat ravnaqini ma'naviy, axloqiy, madaniy, estetik ideallarga boy va sermazmun qilib kelmoqda. Asrlar osha o'zining noyob tarbiyasini yuksak tuyg'ular bilan to'ldirib, yangi bilimlarga ega bo'lib bormoqda. Yoshlarni estetik tarbiyalash ishida ta'lim-tarbiyaning roli asosiy omil sifatida ko'pchilikning e'tiborini o'ziga jalb etadi. Estetik tarbiya jarayonini tashkil etishda oliy o'quv yurtlari talabalarini puxta bilim olishlari uchun faqat yaxshi pedagog, o'z kasbining mohir qalb egasi bo'lgan insonlarga to'g'ri yo'lga qo'ya oladi. Qadimiy milliy estetik tarbiyamizni nozik va ko'rkam qirralari, jahon estetik tarbiyasining rang-barang xususiyatlari, ona zaminimizning maftunkor san'at asarlari har bir inson his-tuyg'ularini vatanparvarlik, sobitmatonatlik, pok vijdonli bo'lishga chorlaydi. Shunday g'oyalar asosida ulg'ayayotgan yigit-qizlar o'zlarining estetik madaniyati, ma'naviy kamoloti bilan komillik sari intilmoqda. O'zbek farzandlari o'zlarining ma'naviy, dunyoviy jihatdan mukammal bilimlar va estetik jihatdan kamtarin insoniy xislatlari bilan zamonaviy bilimlarni egallab boradi.

Insoniyat tafakkuri taraqqiyotida «Ilm-u ma'rifat e'zozlangan mamlakatda hech kim urush haqida bosh qotirmaydi. Chunki ilm-u ma'rifat insonni yuksaklikka ko'taradi. XXI asrda, men ishonaman, madaniyat uchun, ilm-u ma'rifat uchun jonini beradigan va buni hayotining asosiy maqsadi qilib qo'yadigan yangi avlod paydo bo'ladi»¹. Mana shunday kelajakni yaratishda estetik tarbiyaning roli bugun uchun zarur. Jamiyatdagi barcha insonlar estetik tarbiyasining puxta bo'lishi farovon hayotni vujudga keltirib, estetik tarbiyalanganlik darajamizni oshiradi. Buyuk bobolarimizdan meros qolgan estetik tarbiyani ma'naviy-ruhiy negizining mukammalligi bu uslubiy qo'llanmada o'z aksini topgan. «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da demokratik davlatlar darajasiga erishib, faqat yangi hayot uchun kurashayotgan yoshlarni o'z kasblarini haqiqiy mutaxassislar etib tarbiyalash, ma'naviyati yuksak davlatni barpo etish talablari ilgari surildi. Bunday qaltis va sermashaqqat ishda estetik tarbiyalanganlik birinchi galdagi vazifalardan ekanligini tushunib etgan insonlar hayotimizni charog'on etmoqda. Shunday tarbiya jarayonida ishtirok etish hammamiz uchun baxt ekanligi va har qanday holatda ham biz yoshlar bunga tayyor ekanligimizni o'z iste'dodimiz va qobiliyatimiz bilan isbotlamog'imiz lozim. Ushbu uslubiy qo'llanma keng kitobxonlar ommasiga, jumladan, o'qituvchilar, o'quvchilar, talabalar, keng jamoatchilikka mo'ljallangan bo'lib, ularning estetik dunyoqarashini nazariy jihatdan boyitishda muhim manba sifatida xizmat qiladi.

¹ Баркамол авлод орзуси. – Т., «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» нашриёти, 2000, 87-бет.

ADABIYOTLAR:

1. Shavkat Mirziyoev. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent, O‘zbekiston, 2017 yil.
2. Shavkat Mirziyoev. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent, O‘zbekiston, 2017 yil.
3. Shavkat Mirziyoev. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. – Toshkent, O‘zbekiston, 1-jild, 2018 yil.
4. Karimov I.A. O‘zbekiston: Milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. 1-jild, 2 – T., O‘zbekiston, 1996 yil.
5. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. 2-jild, – T., O‘zbekiston, 1996 yil.
6. Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot pirovard maqsadimiz. 8-jild, – T., O‘zbekiston, 2000 yil.
7. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – engilmas kuch. -T., Ma’naviyat, 2008 yil.
8. Barkamol avlod orzusi. – T., «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi», Davlat ilmiy nashriyoti. 2000 yil.
9. Yo‘ldoshev J., Hasanov S. Avestoda axloqiy va ta’limiy qarashlar. – T., O‘qituvchi, 1999 yil.
10. Mavlonova R, To‘raeva O, Holiqberdiev X. Pedagogika. – T., O‘qituvchi, 2001 yil.
11. Mallaev N.M. O‘zbek adabiyoti tarixi. – T., O‘qituvchi, 1976 yil.
12. Ma’naviyat yulduzlari. (Markaziy osiyolik mashhur siymolar, allomalar, adiblar). – T.: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2001 yil.
13. Maxmudov T. Go‘zallik va hayot. – T., G‘.G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti. 1977 yil.
14. Milliy istiqlol g‘oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar. – T., YAngi asr avlodi, 2001 yil.
15. Umarov E. Estetika. – T., O‘zbekiston, 1995 yil.
16. O‘ralov A., Xojixonov X. Temuriylar ma’naviyati va madaniyati. –Samarqand, Sug‘diyona, 1996 yil.
17. Sher A. Estetika. Nafosat falsafasi. Darslik. – T.: O‘zbekiston, 2014 yil.
18. G‘aybullaev O. Estetika (Ma‘ruzalar matni). – Samarqand, 2002 yil.

MUNDARIJA:

1. So‘z boshi.....	5
2. Estetik tarbiyaning rivojlanish tarixi	7
3. Estetik tarbiyaning turlari va yo‘nalishlari.....	9
4. Shaxsni estetik tarbiyalashda fan, ta‘lim va madaniyatning o‘zaro bog‘liqligi.....	16
5. Insonning tabiiy, axloqiy va estetik ongi va didining mutanosibligi.....	19
6. “Ommaviy madaniyat”ning yoshlar estetik didiga ta’siri.....	22
7. Sport va uning ma’naviy-estetik jihatlari	24
8. Xulosa.....	31
9. Adabiyotlar.....	33

X.XUDOYBERDIYEVA.

**TARBIYAVIY SOAT DARSLARIDA O'QUVCHILARNI ESTITIK
MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH**

Texnik muharrir *Abdullayev F.*

Terishga berildi: 10.02.2021 y.
Bosishga ruxsat berildi: 13.02.2021 y
Ofset bosma qog'ozi. Qog'oz bichimi 60x84 ^{1/16}.
«Cambria» garniturasini. Ofset bosma usuli.
1,5 bosma taboq Adadi: 50 nusxa. Buyurtma № 91/20

Samarqand viloyati Samarqand viloyat xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash
va ularning malakasini oshirish hududiy markazi bosmaxonasida chop etildi.

Samarqand shahar, Obidinov ko'chasi 7-uy.